

תאריכי ישראל

התקופה ח' תרל"ז

סקירה כללית

א. התאריכים בכללם. העמים הקדמונים, שעמדו עוד על מדרגה שפלה בהתפתחותם, היו רגילים לקצוב הזמנים על-פי מאורעות מסימים, שאירעו בימיהם ועשו עליהם רשם, והיו אומרים דרך-משל: דבר זה היה בזמן שקרה מקרה פלוני, או בכך וכך שנים אחרי-כן (וכדרך שאנו רואים אצל יושבי ערים קטנות, החושבים זמני המאורעות לפי השרפות הגדולות שהיו בימיהם). דוגמאות רבות כאלה אנו מוצאים אצל המצרים, הבבליים והיונים הקדמונים. אבל סופרי הזכרונות ודברי-הימים, ששיטה כזו לא היתה מספקת לצרכם, היו קוצבים הזמנים על-פי שנות המלכים או שמות הארכונים, שאירעו הדברים בימיהם. שיטה זו היה בה חסרון גדול, שקשה היה לקוראי דבריהם לחבר יחד את החוטים הנפרדים ולדעת כמה שנים עברו בין מאורע אחד לחברו, ומי שלא היו לו רשימות המלכים והארכונים¹, לא היה בידו לכוון את הזמן אפילו בקרוב. ולכן השכילו עוד בימים הקדמונים לבחור באחד המאורעות המסימים והידועים בדברי ימי העמים ולעשותו כעין יתד תקועה במקום נאמן, לקשר בו חוט נמשך בלי-הפסק, שכל המאורעות האחרים יוכלו להיות חרוזים עליו איש איש על מקומו. בדרך כזו נולדו ונתפתחו אצל עמים שונים מנינים

¹ רשימות מלכים שונים (פרסיים, סוריים ומצריים) נמצאות בספרי אזכיוס, ששאבן ממקורים קדומים יותר. הנכבדה שברשימות מן המין הזה היא הקנון הידוע של התוכן תלמי, המוציא במספר שנות מלכי בבל, פרס, מצרים וקסריי רומי, משנת 747 לפני המנין הרגיל עד זמנו (מחצית המאה השנית למנין הנהוג). רשימות שנות המלכים, שהתחלת ממשלתם נמנית בהן לפי שיטות שונות (מפני סבות שונות), אינן גותנות לגו תמיד את היכלת למצא בכל מאורע את זמנו בדיוק גמור, ונכבדות מהן יותר הן רשימות הארכונים אצל היונים, הקונסולים אצל הרומיים ואפונימים אצל הבבליים, שזמני כניסתם לכהונה היו קצובים וקיימים ולא היו משמשים — חוץ ממקרים ידועים — אלא שנה אחת.

ידועים, אשר יקראו להם בשם תאריכים¹, שאני פורט כאן רק את הנכבדים שבהם, שמוצאותם לפני המנין הרגיל, והם: התאריך האולימפי (שנהגו למנותו מראש חדש יולי 776 לפני המנין הרגיל), תאריך בנין רומי (מיום כ"א לאפריל שנת 753), תאריך גבונאסר (מחדש האביב 747), התאריך הסילוקי (שהיה מתחיל אצל הסוריים מתשרי 312, ואצל הבבליים מניסן 311), התאריך הארסקי (המתחיל משנת 248/7) ותאריך אוגוסטוס או התאריך האלכסנדרי (כ"ט אוגוסט 30)². מכל התאריכים האלה אחד הוא התאריך הסילוקי, שזמן יצירתו גופל יחד עם התחלת מנינו, ואפשר שכך הדבר גם עם התאריך הארסקי. לעצמת זה, שלשת

(1) השם תאריך לקוח מלשון ערבית — תאריח, שפרושו מנין הזמן, השכינות העתים וספר זכרונות דברי-הימים, והוא נגזר מפעל ארחה, שענינו כתיבת הזמן בשטרות על-פי מספר ימי החדש (הנמנה אצלם לירח). ובדין היה לכתבו בלשון עברית תאריח; אבל היהודים יושבי ארצות הערביים הרגלו עוד בימים קדמונים לכתוב את אות ה' החזקה על-ידי אות כ' (ד"מ כ"ס י"ף תמורת חליפה). ומפני שכבר נתפשטה מלה זו לרב בספרות העברית, לא חשבנו לבנות לשנות את תמונתה.

(2) כל המנינים האלה, כאשר נראה מיד, נתקנו בזמן מאחר, אבל בזמנים קדומים יותר לא נמצא כל זכר לתאריכים. אך כתבת אחת חרותה במצבה, הנמצאה בצען מצרים, נותנת מקום בסקירה ראשונה לחשב, שבארץ מצרים — שכפי הידוע היו מונים בה למלכים — היה תאריך קבוע עוד בזמן קדמון. על המצבה הזאת חקוקה דמות רעמסס השני, העומד עם משנהו ושתי צבאיו ועם ראש הכהנים לפני שֶׁת (סעטהאס) אלהיו, ועל-ידיהם חרותה כתבת, האומרת, כי „המלך פקד להקים את המצבה הזאת לשם אבותיו הגדולים, למען יעמוד שם אבי אבות אבותיו, המלך שֶׁת הראשון, ויפרח לעד, כרע (אלהי מצרים), כל הימים. שנת ארבע מאות בארבעה לירח מסורע, למלך שֶׁת נובטי, הכן האהוב לרע נובטי“. מתוך סוף דברי הכתבת הוציאו מקצת חכמים את התולדה, שהיה למצרים תאריך קבוע, שהתחיל ממלכותו של שֶׁת-נובטי. ולדעתם, היה המלך הזה אחד ממלכי הרועים (היקסאס) ממערבי האלה שֶׁת, אשר נשא עליו שם אלהיו, והוא יסד באמת את התאריך הזה, אשר מנו ל' כתאריך של היכל רק בצען לכד ובמקדשו של שֶׁת, בדברים הנוגעים לסדר העבודה בהיכלו זה. רעמסס השני מלך במחצית המאה הי"ג לפני המנין הנהוג, ואם כן יגיע עקרו של התאריך הזה עד מחצית המאה הי"ז. לעצמת זה יחשבו אחרים, שאין המלך הזה, שאליו מחשב המצבה, ילוד-אשה כלל, כי אם אחד מבני האלהים, אשר לפי האגדה קלכו לפניו בארץ (וגם מצאו דוגמא לזה בכתבת אחרת, שנוכרה בה שנת שס"ג לרע, שהכל מודים, שהוא אלהי מצרים), וכל התאריך הזה בדמיון יסודו (עין עדוארד מאיר, אגיפטישע כראנאלאגיע, צד 65; גינצל, I 234). אולם לדעתי, אף אם נאמר, שפגנת המצבה למלך בשר-ודם, לא נוכל עוד ללמוד מזה, שהיה למצרים תאריך קבוע, שהיו מונים לו במעשה את השנים בכל הפרק האמור וכן לאחוריו. והמספר העגול „ארבע מאות“ מוליד בלב כל איש את הרעיון, שככל עקרה של מצבה זו אינה אלא מצבת זכרון, לומר המלך שֶׁת הראשון או לזכר ההיכל אשר בנה לשם אלהיו, אחר שעברו ארבע מאות שנה מיום הוסדו, וכדרך שאנו מוצאים כזאת בכל הזמנים ובכל המקומות, וכאשר רגילים אנו גם עתה לערוך חגי יובל לזכר מקרים מסוימים. מצד אחר תזכיר לנו הכתבת הזאת את המקרא בספר מלכים, שבנין הבית היה בארבע מאות ושמונים שנה לצאת בני-ישראל מארץ מצרים,

התאריכים האחרים, אף כי למראה-עינים כבירים הם לימים מחבריהם, בכל-זאת זמן יצירתם מאחר הרבה יותר. התאריך האולימפי, הנראה קדום מכל חבריו, מאחר הוא מזמנו של הירודוט ותוקידידס, שהיו במאה החמישית לפני המנין הנהוג (איִדָּר, I 372), והסופר, שנתן את הדחיפה הראשונה ליצירתו, היה טימיוס (במאה השלישית לפני המנין הנהוג), שערך רשימה שלמה מכל שמות האנשים, אשר נצחו בשעשועים האולימפיים, איש אחרי אחיו, ובצד כל אחד מהם שם משמות ארכוני אתונא, שמות מלכי שפרתא ונשיאיהם (עפארען), ושמות הכהנות, ששמשו בהיכל הרה בארגוס; ובן דורו, הסופר ארטוסתנס, ערך את קורות דברי-הימים לפי החשבון האולימפי (גינצ'ל, II 356). התאריך לבנין רומי, ההולך אחרי התאריך האולימפי, נולד בזמן מאחר יותר הרבה, כי לא נתבסס חשבוננו עד ימי טְרַנְטִיוס נְרָו, 43 לפני המנין הנהוג (איִדָּר, ח"ב, מצד 134 ואֵל; גינצ'ל, II 194). והוא הדבר בלי-ספק גם עם התאריך הנבונסארי¹.

1) תאריך נבונסאר נזכר בראשונה בקגון של תלמי האלכסנדרי (במאה השנייה לפני המנין הנהוג), שסדר על-פיו את זמני המלכים, מנבונסאר עד קסרי רומי שהיו בימיו. אבל יש להחליט, שהשתמשו בתאריך זה גם חכמי התכונה שהיו לפניו. בכתבי היתדורה של הכלדיים נמצאה רשימה אחת, הפורטת את ראשי המחזוריים של לקיות המאורות (אשר, כידוע, הן חוזרות מקץ כל שמונה-עשרה שנה בקרוב), ערוכים לפי שנות המלכים ולפי התאריך הסילוקי. הרשימה הזאת, הידועה בשם „סארַאסליסטע“, חסרה בתחלתה, ומתחלת משנת שבע קַנְבֻגִיד (קצ"ט לנבונסאר), שהייתה ראשונה למחזור; ואם נשוב ממנה למפרע, נמצא, שגם שנה ראשונה לנבונסאר היתה תקלת מחזור, ונוכל להוציא מזה, שמחבר הרשימה בתקופה הסילוקית היה חושב שנותיו לתאריך הזה שלנבונסאר. והכהן הכשדי בירוסי (במאה השלישית לפני המנין הנהוג) יאמר: „על-פי (שנות) נבונסאר היו הכלדיים הזקרים ודורשים על זמני תנועת הכוכבים, ואחריהם (הלכו) התוכנים היונים“. והוא מוסיף ואומר: „כי נבונסאר קבץ את פעלות המלכים, שהיו לפניו, והעלימן מן העין למען יחלו (?) ממנו את מנין מלכי הכשדים“. גינצ'ל חושב לדבר אפשרי, שבזמן קדום היו השנים נמנות לנבונסאר, והמנין הזה נוצא אחר-כך במצרים ליסוד לכונן עליו את התאריך הנבונסארי (ח"א, צד 145). אבל מרשימת מחזורי הלקיות ומדברי בירוסי (אם לא נשים לב לדבריו האחרונים, שגינצ'ל בעצמו חושבם לאגדה בלבד) נראה רק זאת, שהיה תאריך זה נהוג בימיהם אצל התוכנים. ורחוק רחוק מאד לחשב, שנתסדר תאריך זה בזמן המוסל, ששמו נקרא עליו, או אחריו מעט. מצד אחד אנו רואים מהמון התעודות שבאו לידינו, כי גם אחר נבונסאר היו חושבים כבראשונה לשנות המלכים שבזמנם נעשו, ומצד שני לא נצטנן נבונסאר — כאשר יעיר גינצ'ל בעצמו — במעשים כבירים, שיוכלו להיות סבה מוצאת להתחיל ממנו תקופה חדשה בחשבונות הזמנים. וגם חכמת התכונה לא הגיעה עוד בימיו למדרגה כזו, שהצטרף לתאריך קבוע. החכמה הזאת לא יצאה עוד מחתוליה, מהרעות האסטרוֹלוֹגיה הורתה. הכלדיים בתקופה הקדומה הזאת הביטו על צבא המרום במרום כאלהים מתהלכים על חוג שמים, טובבים הנה והנה כפי העולה על רוחם ברגע ההוא. כל מלאכת הובריי-שמים החוזים כוכבים לא היתה או, בלתי אם להשקיף על כל אחד מכוכבי הלכת, מקומו ומעמדו בערך חבריו ובערך צורות של כוכבים אשר בחר לשכנו, ועל-פי מקומות תחנותם

על-ידיהם את קורות העתים ולחרוז אותם על פתיל אחד, והשלישי על-ידי חכמי התכונה, לסדר על-פיהו את רשימות חזיונות-השמים, שבאו לידיהם ערוכים לפי שנות המלכים, שהיו בימי קדם, ולהגביל על-ידיו את השקפותיהם המה. ב. תאריכי המקרא. ככל הדברים האלה אנו מוצאים גם בחשבון הזמנים של היהודים. לא-אחת ישתמשו במקרא במאורעות מיוחדים: שנתים לפני הרעש (עמוס, א, א), מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות, י"ב, מ"א), מקץ ארבעים שנה (ש"ב, ט"ו, ז) ויהי בשלשים שנה (יחזקאל, א, א), וסופרי מלכים ודברי-הימים מונים את הזמנים למלכי יהודה וישראל, וסופרי הגולה (חוץ מיחזקאל, החושב לגלות יהויכין) מונים למלכי בבל ופרס, ובאחרונה אנו מוצאים אצלם תאריכים שונים, יש בהם שנועדו לכך מראש,

איש על-ידי רעהו, או עמדתם זה אל זה מנגד, וממבטי אהבה או איבה אשר דמו להכיר בהם אמרו לדעת מראש העתידות אשר נצפנו לגוי ואדם יחד. וכן הוא הדבר גם בלקיות המאורות, אשר ראו בהן סמן רע לעולם כלו או לאחת מן המדינות בפרט. חכמי הכלדיים היו מודיעים השקפותיהם למלך מעת לעת או לחדשים (ישעיה, מ"ז, י"ג). אבל עדיכמה חשבון בפרק הזה אך כצרך הרגע, כדברים שצדדים שעתם, נראה מזה, שברב הגדול מהן לא חששו לרשם מספר השנה שנעשו בה, ובלקיות המאורות יחסרו פרטים שונים המבדילים לקות אחת מחברתה, כי לא עלה על לבם שיצטרכו להם הדורות הבאים. (על-דבר ידיעת הכלדיים בחכמת התכונה בתקופה הקדומה הזאת צ"ן קוגלר, שטערענדיענסט, ח"ב, מצד 10 עד 24.) אך סוף-סוף אחרי עבור מאות בשנים נוכחו חכמי הכלדיים לדעת, שתנועת המאורות והכוכבים וכל צבא השמים נובעת לא מרצון משלח וחפשי, המשתנה לרגעים, כפי העולה כפעם-בפעם על רוחם, כי אם מיסודים במשפט וסדרים, בדעת וחשבון; ולאט לאט נגלו להם תקופות ומחזורות שונים לצבא השמים, שבהם הם הוזרים חלילה ושבים ללכת. ובתקופה הסילווקית כבר אנו מוצאים אותם מחשבים בלוחותיהם מראש מהלך המאורות והפוככים. ובפרק הזה נתקן, כפי-הנראה, על-ידי הכלדיים תאריך נבונאסר, לסדר על-ידו את ההשקפות, שנעשו ושעונידות להעשות. הדבר, שהביאם להתחיל תאריכם מן המלך הזה, הוא שלא מצאו השקפות קדומות יותר, שהיו דרושות לחפצם, כי לא מכל השקפה אפשר להפיק תועלת (צ"ן קוגלר, ח"ב, צד 8), ובאמת ההשקפה העתיקה ביותר היא לקות הירח משנת אחת למראדך בלאדן, כיו נבונאסר, תשכ"א לפני חמנין הנהוג, שהביאו התוכן תלמי בספרו (מ"ד, פ"ה). אבל גם לאחר שנתקן התאריך הזה — אשר כפי מה שראינו נגלו לנו עקבותיו בזמן מאהר, בתקופה הסילווקית — לא פסקו התוכנים לצ"ן את רשימת השקפותיהם לחשבונותיהם לשנות המלכים שהיו בזמנם, כמנהגם לפנים. דבר זה מביאני לפקפק, אם בדין אנו מכנים תקון זה בשם תאריך. לבי אומר לי, שכל עקרו לא היה אלא רשימת המלכים ומספר שנותיהם מתחלת השנה הראשונה לנבונאסר וערוכה בלוח מיוחד, כדמות הקנון הידוע של תלמי. וברשימה זו, שנתנה בידם היכלת לקצוב מספר השנים שעברו בין שתי השקפות — שקשה היה להם לקצבן על-ידי שנות המלכים — היו הכלדיים מסתיעים בחשוב זמני תקופות הכוכבים (אומלויפס-צייטען, פערציאדען), שבהן הראו הכלדיים את כחם וגדלם, וזו היא פוגת בירוסי, כי לפי שנות נבונאסר היו הכלדיים חוקרים ודורשים על זמני תנועת הכוכבים, ולא אמר, שהיו משתמשים בהן בתקופותיהם וברשימותיהם, כי בהן היו חושבים ככל יושבי הארץ למלכים שהיו מושלים ביניהם.

איש שיצאו מתוך החשבון למפרע, כאשר נראה במרוצת דברינו. על-דבר המנינים השונים שנמצאו במקרא כבר אמרו במכילתא (יתרו, פסוק בחדש השלישי) ובירושלמי (ריש ראש-השנה), שבתחלה היו מונים ליציאת מצרים, משנבנה הבית התחילו למנות לבנינו, לא זכו למנות לבנינו התחילו למנות לחרבנו, לא זכו למנות לעצמם התחילו מונים למלכות. והנה עזב בעל המאמר הזה את המנינים השונים למאורעות אשר הבאנו, מפני שלא היו נוהגים אלא לשהה, וכן את המנין לגלות יהויכין, שיחזקאל מונה לו בכל ספרו, ונוצר גם בסוף ספר מלכים וירמיה, מפני שלא מנה לו העם פלו, כי אם חלק ממנו. אם נתבונן לראיות שהביא בעל המאמר לדבריו, אז נראה, שמנין יציאת מצרים, כמנהג של דורות, מיסוד רק על מקרא אחד: ויהי בשמונים שנה וארבע מאות שנה יצאת בני-ישראל מארץ-מצרים (מ"א, ו, א), שיש עוד מקום לפקפק בו, אם היה המנין הזה נוהג במעשה בכל הזמן שקדם לבנין-הבית, כי המקרא הזה דומה לגמרי למקרא: ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה, שאין להוכיח ממנו, שהיו מונים לפני יציאת מצרים לתאריך כזה. והוא הדבר גם בדבר המנין לבנין הבית ולחרבנו, שלא מצאנו במקרא, כי אם עוד אחד לכל-אחד מהם. אבל כאן שני מנינים אלה ידועים לנו שהיו נוהגים על-כל-פנים בבית שני, ונזכרו במשנה שנביא לפנינו מיד — וא"ל היה בימי בית-ראשון תאריך קבוע נהוג בישראל, כי אז, בלי-כל-ספק, לא היה בעל ספר-מלכים נמנע מלהשתמש בו בקציבת זמני מלכי יהודה וישראל, ולא היה זקוק לתלות תמיד ראשית מלכותם של מושלי בית אחד במספר שנות המלכים של חברו, דבר שהביא מבוכה בחשבון הזמנים של תקופה זו, מבוכה שלא עלה עוד ביד איש לצאת ממנה עד-היום (1).

ג. תאריכי המשנה. מלבד מנינים אלה, היוצאים מן המקרא, נודעו לנו תאריכים אחרים שהיו נוהגים בימי המשנה. לפי חקי מלכות רומי הין כותבים את הזמן בשטרות לפי שנות הקיסר או לשם הארכונים, שהיו באותה שנה, וכל מנין אחר לא היה לו כל תקף וכו', ומפני-זה אסרו חכמים לכתוב גטי נשים לתאריכים אחרים. והמשנה פורטת תאריכים אלה הפסולים ואומרת: כתב לשם מלכות שאינה הוגנת (2), לשם מלכות מדי, לשם מלכות יון, לבנין הבית ולחרבן הבית, תצא מזה ומה (גטין, פ"ה, מ"ה). והגני לפרש פה את התאריכים האלה אחד אחד.

מלכות שאינה הוגנת. לפי פרושו של הרמב"ם, ענינה, שאינה הוגנת במקום שנכתב בו הגט, ואין הפונה בה למנין מיחד כדרך המנינים האחרים המפרטים במשנה; וכן הבין גם החכם בלוי (דיא יידישע עהעשיידונג, ח"ב,

(1) בספר, מורה נבוכי הזמן (חקר אבות, פטן ט) נמצאה סקירה קצרה ויפה על-דבר השוגג הזמנים בספרי המקרא, אבל כל דבר חדש אין בה, כי כלה כלולה ומיטרת במאמר המכילתא על-דבר המנינים השונים, שהבאתיהו כפנים.

(2) כך הוא במשנה שבבבלי ובירושלמי ובמשניות כפי קמברייג. ובמשניות שלפניהם מלכות אחרת.

צד 52), אבל בבבלי אמרו: „מאי מלכות שאינה הוגנת? זו מלכות רומי“¹). והנה אפשר היה לאמר, שאין פונתם לפרש את המשנה, אלא לאמר, שבארצם, בבבל, שהיתה תחת ממשלת הפרסיים, ושהיו כותבים בה שטרותיהם לתאריך הסילוקי, מלכות רומי היא בכלל מלכות שאינה הוגנת. אבל קרוב הדבר בעיני הרבה יותר, שבאמת אין פונת המשנה בלשון „מלכות שאינה הוגנת“ לקסרי רומי ומושליהם, כי אם להתיסדות מלכות רומי או לבנין עיר רומי (ab urbe condita). התאריך הזה, שכבר הזכרנוהו למעלה, היה נהוג אצל סופרי הרומיים, לסדר על-פיו את מאורעות דברי-הימים, או לרשימות שנות הארכונים, שנכתבו בזמן מאחר, ושתיים או שלש פעמים במטבעות וכתבות מאחרות, אבל לא נשתמשו בו בשטרות ובמעשה בית-דין (עין אידלר, 163, II), ולכן פסלוהו גם חז"ל בגטין משום שלום מלכות. ולפי-זה פרוש „מלכות שאינה הוגנת“ שוה בענינו אל „מלכות יון“ הפתובה בצדה, שאין הפגנה למלכיותן המושלים בזמן כתיבת הגט, כי אם לראשית מלכותם, לתאריך הסילוקי, או למנין שטרות.

למלכות מדי“. על-אודות התאריך הזה לא דברו המפרשים דבר. והחכם בלוי בספרו הלכות גטין של היהודים (שם) אמר בפשיטות: „למלכות מדי — הוא התאריך הפרסי, כי התלמוד קורא למלכות בית-אחימן (אחימענידען), כאשר כבר נמצא כזאת במגלת אסתר, בשם מלכות מדי ופרס“. אבל לבית-אחימן לא היה עוד כל זכר בימי המשנה, כי האחרון שבהם, דריוש השלישי, נפל במלחמה לפני אלכסנדר מוקדון בשנת 332 לפני המנין הרגיל! וגם בזמן שהיתה מלכות בית-אחימן קיימת, לא היה להם תאריך מיוחד, והיו מונים השנים למלכים, כאשר יוכיחו המון המטבעות והשטרות הנושאים עליהם את שמותם, וכאשר נראה במגלת אסתר ובספרי דניאל, עזרא ונחמיה. ובעיני קרוב הדבר עד-מאד, כי גם כאן אין הפגנה לשנות מלכים שהיו מולכים במדי או בפרס בימי המשנה, כי אם לתאריך ידוע, שהיו מונים לו בזמנם, והוא התאריך הארסי, שרמזתי עליו למעלה, שהיה נהוג אצל הפרתים. מדברי ימיהם ידענו, כי הפרתים, אשר בהחלק הארץ אחרי מות אלכסנדר נפלו בחבל למלכי בית-סילוקוס, נקרעו מעליהם בימי ממשלת אנטיוכוס השני ויהיו

¹ כך הגירסא בדפוס ויניציא, ובכ"י מינכן ובערוך (השלם) ערך לשון. ובדפוסים אחרים: „מלכות הפרסיים“, והדבר פשוט, שזה תקון הצגזוריה. ונמצאה דוגמא לזה בשבועות (ו, ע"ב): „וז פרס, תמורת רומי“ (עין דקדוקי סופרים, שם). ובדפוס וילנה תקנו מדעתם: מלכות הרומיים. והרש"י (השחר, שנה ה, צד 590) מגיה: מלכות אדום, והגהתו נכונה, אם לא כצורתה. ואני תמה על הרא"א הרכבי (דענקמאצער, צד 161), שראה את דברי הרש"י, ובכל-זאת הוא מתאמץ לקיים את הנוסח המקלף שלפנינו, באמרו, כי הלשון „שאין לה כתב ולא לשון“, אפשר שהוא מיסב על לשון פהלוי (לשון הפרסית האמצעית), שנמצאו באותיותיה ובלשונה עקבות אותיות ומלים ארמיות. אבל באמת המאמר הזה, שהסמיכוהו על המקרא „בוזי אתה מאד“, האמור באדום, נאמר על שפת הרומיים (עין ע"ג, י, ע"א).

לממלכה בפני-עצמה. הדבר הזה נעשה על-ידי האחים אַרְסָק וטירידת, לפי-דברי הסופר יוסטינוס בשנת 256, ולפי-דברי איזביוס בשנת 248 לפני המנין הרגיל. ממלכי בית-ארסק אלה (ש אחד מהם נזכר בספר חשמונאים א, פרק י"ד) נשארו לנו מטבעות לרב, הנושאים עליהם את שמות המלכים ומספר השנים שנטבעו בהן. מקצת חכמים שערו, שהמספרים האלה הם למנין התיסדות מלכות בית-ארסק, וכנגדם הוכיחו חכמים אחרים, שהם מורים על שנות התאריך הסילוקי, והטבירו להם סבת הדבר, שנעשו מטבעות אלה במקומות שישבו שם יונים, שהיו מונים לתאריך הסילוקי (עין אידלר, II, 551). אולם בשלש עשרות השנים האחרונות נגלו לנו לוחות כתובים בכתב היתדות על-ידי תוכני בבל, ומהם נודע לנו בלי כל פקפוק, שבארץ הפרתים היו משתמשים בשני תאריכים בזמן אחד, כי כתובים הם בלוחות אלה איש בצד אחיו, ומהם יוצא, שהתאריך הארסקי מתחיל 64 שנה אחרי הסילוקי, או משנת 248/7 לפני המנין הרגיל, מכון עם דברי איזביוס. (עין עפפינג, אַסטרֶאָנֶאָמישֶׁס אויס באַבילֶאָן, 176; קוגלר, מאַנדרעכנונג דער באַבילֶאָניער, צד 10; גינצל, כראָנאָלאָגיע, I, 137). ואף התאריך הארסקי הזה, שהיו מונים לו הפרתים, פונו במשנה בשם „מלכות מדי"¹).

„למלכות יון". על התאריך הזה ידבר בארכה במרוצת דברי. וכאן אין רצוני אלא להעיר, שהתאריך הזה, שהוא התאריך הסילוקי, או מנין שטרות, לא היה פסול אלא בארץ-ישראל, שהיתה תחת ממשלת הרומיים, שהיו מקפידים שיכתבו השטרות לשמות הקסרים ולארכונים; אבל היה התאריך הסילוקי מנהג פשוט בארצות הגולה, ששם לא היו מונים אלא למלכות יון, כדברי בעל סדר-עולם (פרק 9) והתלמוד (ע"ו, דף י, א), בין בשטרות בין בגטין (לא כדעת בעלי התוספות, שחלקו בין אלה לאלה), וכאשר כתבו הרמב"ם במשנה-תורה (הלכות גרושין, פ"א, הכ"ו) ובעל העטור (כפי מה שהביאו הרב רטנר בהערותיו לסדר עולם, פרק 5, אות ס'), וכן אנו מוצאים בגטין שנמצאו בגניזת מצרים, שפרסם החכם בלוי בספרו (מצד 96 עד 102), וכך נוהגים יהודי תימן עד-היום (עין אבן-ספיר, ח"א, דף ס"ב, ע"ב). „לבנין הבית ולחרבן הבית". את שני המנינים האלה כבר פגשנו במכילתא ובירושלמי, שאמרו על מקדש ראשון: משנבנה הבית התחילו למנות לבנינו, לא זכו למנות לבנינו התחילו למנות לחרבנו. אבל כאן במשנתנו, שדברו על מנינים אלה הלכה למעשה, אי-אפשר לאמר, אלא שפנו בדבריהם

¹ בשנת 226 למנין הרגיל הפס ארדשיר, אשר יקרא בשם ארתחשטא, אבי ממלכת בית-ססאן (סאסאנידען) את המלוכה מבית ארסק, וסופר סורי אחד אומר על אחד מקדושי הנוצרים, שנהרג בשנת 117 למלכות הפרסיים, ומדבריו הוציאו מקצת חוקרים, שהיו הפרסיים החדשים מונים לתאריך חדש לבית ססאן (עין אידלר, II, 553). אבל לא אצוי מונה משנתנו, כי מלבד שכל התאריך הזה, שלא נמצא זכר לו במקום אחר, מוטל עלו בסמך (עין גינצל, I, 386), הנה התחלתו, שהיא שנת 226 למנין הרגיל, נופלת, כידוע, לאחר חתימת המשנה.

למנינים שהיו נוהגים בזמנם. התאריך „לחרבן הבית“ ידענו מדברי סדר-עולם (פרק 5) ומובא בע"ז (דף ט, ע"א): „מכאן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית“, שהיה המנין הזה נוהג אצל היהודים בזמן המשנה. וכאשר נראה להלן, היה נוהג בסוף האלף שעבר. אבל אף-על-פי שהיה פשוט בחיי העם, פסול היה להשתמש בו בגטין מפני שלום מלכות. התאריך לבנין הבית לא נמצא עוד במקום אחר. וקשה לאמר, שכך היו מונים בזמן שעמד הבית השני על מכוננו, כי אלו היה כך, אי-אפשר להבין, איך נהיה הדבר שקצבו את זמנו לת"כ שנה, בזמן שעמד באמת קרוב לת"ר שנה. ואפשר לשער, שהיו אנשים שהיה קשה בעיניהם למנות לחרבן הבית, משום „אל תעמוד בדבר רע“, והיו מוסיפים על שנות החרבן ת"כ שנה, כדי למנות לבנינו, ויצא להם התאריך המלאכותי „לבנין הבית“¹). ובאמת אנו פוגשים אצל כמה סופרים מאחרים, שבין המנינים השונים, שהיו משתמשים בהם בבח-אחת, היו חושבים גם לבנין הבית, אבל כל המנינים האלה לא היו אלא כעין סלסול שנהגו הסופרים בעצמם, משום „יגדיל תורה ויאדיר“²).

מתוך משנתנו אנו יכולים ללמוד, כי לא היו ישראל מונים בזמן ההוא למנין בריאת עולם, כי אלו היה נוהג בימיהם, היה לחכמים לפרש מה דינו לענין גט. ובלוי-ספק היו פוסלים גם אותו „מפני שלום מלכות“, כדרך שפסלו את המנין לחרבן הבית. כי בלוי-ספק לא היתה מלכות זו, אשר שמו בפיה את המקרא „מי לי בשמים“, חוששת לסברת הר"ן בפרושו לאלפסי במקומו, שהצדיק את מנהגנו לכתוב בגט למנין בריאת עולם, באמרו, שכל מלך בשר-ודם ימחול על כבודו לכבוד שמים. ואפשר להחליט, כי לא נשלמו עדין באותו פרק החקירות והדרישות בחשבונות הזמנים של המקרא, שנתעסק בהן אז התנא של סדר-עולם, וכאשר יאמר הוא בעצמו: „מיכן ואילך צא וחשוב לחרבן הבית“, והצרכו עוד כמה מאות שנים לעבור עד שנתקבל בין היהודים, כאשר נראה במרוצת דברינו.

ד. תאריכים מדמים. בטרם אקרב לדבר בפרוטרוט על התאריכים, שהיו נוהגים בישראל במעשה, אביא פה במשפט שני תאריכים מדמים,

¹ גם כאן יש להחכם בלוי שיטה אחרת. לדעתו, פונו בהאריך בנין הבית לזמן בית שני (קשי הנחה זו כבר ראינו בפנים), ובתאריך חרבן הבית, אף שאין מן הנמנע לפרשו על בית שני, מכל-מקום דעתו נוטה יותר לאמר שהפונה לבית ראשון, כי קשה בעיניו לאמר, שפסלו תאריך כזה שהוא פשוט בעם מאד. אבל אם כך הדבר, לא היה לו לתנא לסתום, אלא לפרש. כי חרבן הבית סתם נקל יותר ליחסו לבית שני מלבית ראשון. ובפרט כאן שנשנה אחר בנין הבית; וסבת הדבר שפסלו את המנין לחרבן הבית, אף-על-פי שהיה נפרץ בחיי העם, היא, כאשר אמרתי, אותה בעצמה שהביאה אותם לפסול את התאריכים האחרים מפני שלום מלכות.

² וז"ל בעל ספר העטור „בתחלת ספרו: „והיום אנו מונים וד"א) (תקל"ט לב"ע, שהיא למלכות יון אלף ותצ"א, שהיא לבנין הבית אלף ותתקל"א (צ"ל: תקל"א), ואלף וקי"א לחרבן שיבנה ב"ב, וליציאת מצרים שני אלפים ותצ"א“.

שהוציאו מקצת חכמים מסברא. ובאמת לא היו ולא נבראו מעולם. בספר חשמונאים (א, י"ג, מ"א) נאמר: „בשנת שבעים ומאה (למלכות יון) סר על הגוים מעל בני-ישראל, ויחל העם לכתוב בשטרות ובכתבי-אמנה בשנה הראשונה לשמעון הכהן הגדול שר הצבא ונשיא היהודים“. בדברים אלה ראו הרבה חכמים תאריך חדש, שיסד שמעון במקום התאריך הסילוקי (עין שי"ר, 242, I; וינקלר, קיילאינשריפטען א. ד. אלטע טעסטאמענט, 14, 308, 324; אידלר, I, 135; גינצל, II, 61; מאהלר, 147), והחכם סידרסקי¹⁾ בנה על זה בנין גדול, שבימי שמעון החשמונאי נתקן השבון עבור מיחד, מיסד על סדר הזמנים של הבבלים! סמך לתאריך זה חשבו החוקרים למצא במטבעות, אשר נמצא חרות עליהם הלשון „לגאלת ישראל“, ובמטבעות אחרים אשר שם שמעון חרות עליהם, ואשר חכמים אחרים ייחסו אותם לבן-כוזיבא; אבל כבר הרגישו אידלר, וינקלר ומאהלר, שכפי-הנראה לא האריך תאריך זה ימים ועוד בחיי שמעון פנה מקום לתאריך הסילוקי. ובאמת אנו מוצאים בספר החשמונאים, שהוא מונה למלכי יון גם אחר שנת 170 עד סוף הספר. אבל באמת לא מת התאריך הזה בקצר ימים, כי גם שמש לא ראה ולא ידע. מדברי ספר חשמונאים נוכל להוציא רק זאת, שאחר שיצאו ישראל לחרות מתחת שעבוד מלכות, ומנוי הכהן הגדול לא היה תלוי עוד בדעת שלטון היונים. אז החל העם, כמנהגו מקדם, למנות לכהנים הגדולים, ולאחר שמת שמעון התחילו למנות לבנו יוחנן והיו כותבים: „בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון“ (מגלת תענית, פ"ז; ר"ה, י"ח, ע"ב), וכן לכהנים אחרים מבית חשמונאים (כי באמרם „בטילת אדכרתא מן שטריא“, רצ"ל, שעזבו את המלים „לאל עליון“), וכן לכל מלכי בית חשמונאי ולמלכי בית הורדוס, שמפלים נשארנו לנו מטבעות שנטבעו על שמם, אבל לא יעלה על לב איש להתחיל מכל אחד מהם תאריך חדש.

והחכם וינקלר בגדל חריפותו מצא עוד תאריך חדש, אשר יסדו על ערמות תאריך אחר, שלא הטיל בו איש ספק, אבל וינקלר אמר²⁾ להכחידו ברוח פיו. הכל יודעים את התאריך לגלות יהויכין, הנמצא בסוף ספר מלכים וירמיה; ויחזקאל, שהיה מבני גלות זו, מונה לו בכל ספרו. שנות התאריך הזה מכוונות באחת-עשרה השנים הראשונות עם שנותיו של צדקיהו, שמלך תחת יהויכין; בשנה התשיעית למנינו בחדש העשירי בעשור לחדש סמך מלך בבבל על ירושלים (יחזקאל, כ"ד, א), ולפי ספר מלכים (ב, כ"ה, א) וירמיה (נ"ב, ד) היה הדבר בשנה התשיעית לצדקיהו. השמועה על-דבר חרבן הבית, שהיה בחדש אב בשנת אחת-עשר לצדקיהו, באה ליחזקאל בעשתי³⁾-עשרה

¹⁾ Étude sur l'origine astronomique de la chronologie juive, Paris, 1911, p. 42.

²⁾ עין בספרו: די קיילאינשריפטען אונד דאס אלטע טעסטאמענט, מצד 286 ואילך.

³⁾ בנוסח שלפנינו: בשתי-עשרה. אבל בתרגום הסורי: בעשתי-עשרה, וכן הוא, כפי

אשר יעיר קיטל, בשמונה כתבי-יד ובהרבה נוסחאות כתבי-יד מן התרגום היווני.

שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותו (יחזקאל, ל"ג, כ"א), ובשנת עשרים וחמש לגלות זו מלאו ארבע-עשרה שנה אחר אשר הכתה העיר (שם, מ, א), אבל וינקלר יודע אל-נכון, שכל המספרים האלה נשתבשו, נשתנו או נוספו מידי סופרים מאחרים, ושמלת "לגלותנו" אין פרושה כלל לגלות יהויכין, כי אם "לשיבתנו מגלות בב"ל" (1). על-יסוד התאריך החדש הזה ועל-יסוד הנחותיו, שאינו חושש לסעודן אפילו בראיה כל-שהיא (2), יחליט וינקלר, שהשמועות בספרי דניאל, עזרא ונחמיה, אסתר ויחזקאל נשתנו מצורתן האמתית, וששמות המלכים נתחלפו בהן בכונה ושלא בכונה, והוא עורך את כל המעשים שבספרים אלה ברשימה ארפה ב"תקון" שמות המלכים ומספר השנים, ומרשימה זו יוצא בברור, כי טעות היא בידינו, אם אנו סוברים, על-פי המקראות שבספר חגי, זכריה ועזרא, שבית שני נוסד בשנת שתיים לדריוש ונשלם בשנת שש למלכו על-ידי זרובבל בן שאלתיאל; ובאמת נבנה עוד בשנת שש לכורש ועל-ידי הנשיא ששבצר, ושיחזקאל נתנבא בזמנו של כורש וכנבזי (3) (שהוא לדעתו נבוכדנצר של יחזקאל, אחשורוש וארתחשסתא של עזרא, ודריוש המדי של דניאל), על-פי כל הדברים האלה עלה ביד וינקלר לתאר לנו את תמונת ששבצר הנשיא וקורות ימי מלכותו, אשר, כפי שיאמר בעצמו, הן דומות מאד לקורות צדקיהו, כי כמוהו נטה גם ששבצר אחרי מלך מצרים ומשך עליו חמת מלך פרס (כי כל הנבואות שביחזקאל, שהרגלנו לפרשן על צדקיהו, מיסדות לפי-דבריו על ששבצר), והוא דורש את כל הפרשיות קלן כמין חמר. כל קורא יראה, שכל התאריך החדש, שהוציא החכם הזה בפלפולו, לא רק שהוא מכלל ההשערות התלויות בשערה, כי אם דברי-חלומות שאין מעלים ולא מורידים, ורק מפני שיצאו הדברים מפי גבר מפרסם כוינקלר לא יכולתי לעבור עליהם בשתיקה.

תאריך השטרות

א. התאריך בכלל ודעות הסופרים על-אודותיו. בארצות עסיא המערבית ובארצות הרבה בצפון-אפריקה אנו פוגשים תאריך אחד נפרץ ומפרסם עד-מאד, אשר אותם המונים לו נוהגים לכתוב בצדו את המלים, "למלכות יון" (4) או, מפני שהיו משתמשים בו בכתבים ובכל מעשה בית-דין:

(1) חבל, שלא גלה לנו וינקלר את דעתו על פרוש המקראות: "לגלות יהויכין מלך יהודה" שבסוף ספר מלכים וירמיה, כי מי יודע אם גם שם אין אנו טועים בהבנתם.

(2) אפשר היה להביא סמך מעט לדבריו מדברי יוסף הכהן, המוכיר בספריו שתי פעמים את המנין לשיבת בבל (עין להלן בחשבון הזמנים של יוספוס), אבל השערות וינקלר בטוחות בעיניו כל-כך, עד שאינן צריכות חזק מן הצד.

(3) כן יחזוב שם קמבזוס בפירוש הידוע של אלפנטינה מימי דריוש השני, שנתפרסם ע"י סכוי.

(4) גם אצל הערביים, שיכנו את התאריך הזה בשם תאריך דו-אל-קרנין, יכנה לפעמים

„לשטרות“¹), וחכמי העמים יכנוהו בשם התאריך הסילוקי (סעלעאוקידישע ארע), מפני שהוא מתחיל מן השנה הראשונה לסילוקוס ניקטור (Seleucos Nikator), שכפי אשר יציגה דיודור הסיקילי (באמצע המאה הראשונה לפני המנין הנהוג) היתה הראשונה לאלימפיה הקייז, או שנת 312 לפני המנין הנהוג; וכן יאמר איזביוס (במאה הרביעית למנין הזה), שראשית ממלכת סילוקוס היתה בשתיים-עשרה שנה אחר מיתת אלכסנדר (שמת בשנת שכ"ג לפני המנין הנהוג). והסופר הערבי אבו-אל-פרג (במחצית הראשונה למאה הי"ג) יאמר: „שתיים-עשרה שנה אחר מיתת אלכסנדר מלך סילוקוס המכנה ניקטור על בבל, עיראק בלה ועל כורוסאן עד הדרו. מראשית ממלכתו יחל התאריך הנושא עליו שם אלכסנדר, ואשר הסוריים והיהודים מונים לו את שנותיהם“ (עין אידלר, I, 449). וכדברים האלה יאמר גם הסופר אולוג פג, שכתב ספרו על התאריכים באמצע המאה ה"ט לפני המנין הנהוג (אידלר, II, 511).

מסוף דברי אבו-אל-פרג אנו רואים, שאף-על-פי שמנין שטרות אינו מתחיל אלא י"ב שנה אחרי מיתת אלכסנדר, מכל-מקום היו קוראים את התאריך על שמו. ובאמת מצאנו הרבה פעמים בספרי הערביים את השם „תאריך אסכנדר“ (אלכסנדר), או, כאשר יכנוהו תמיד, „תאריך דו-אל-קרנין“, כלומר: בעל-הקרנים²). ובאחת התעודות, שהגיעה לידינו מזמן האספה הניקאנית, בשנת 325 למנין הנהוג, נאמר: „בשנת 636 לאלכסנדר“ (אצל אידלר, I, 448). מפרש ספר התכונה לאלפרגני, גליוס, יחשב, כי מלכי בית סילוקוס בעצמם קראו שם אלכסנדר על תאריכם לזכר מעשה תקפו וגבורותיו ולחת כבוד לשמו (עין אידלר, II, 511), וקרוב לזה יאמר הרשייר (ערך מלין, אלכסנדר מוקדון, אות ח'), „כי אלכסנדר היה המסבב בראשונה להתפשטות מנין זה“. אבל נראים הדברים, שבאמת היו אנשים שיחסו התחלת התאריך הזה לאלכסנדר. ככה יאמר אבו-אל-חסאן כושיאר (בסוף המאה העשירית): „תאריך אלכסנדרוס, או דו-אל-קרנין, מתחיל מן השנה השביעית למלכותו, כשיצא מארץ מוקדון לכבוש ארצות רחוקות“ (נעתק אצל אידלר, II, 628, מכ"י ברלין) וכאשר יעיר אידלר במקום אחר (II, 511) כך היא דעת מסעודי ועוד מחבר אחר בלתי גודע בשמו. וכדברים האלה, אך מפרש הרבה

בשם תאריך רומי או תאריך אל-רום (כידוע), מלת רוים מורה אצלם על אדום ורומי וגם יון ובגותיה).

¹ הלשון „לשטרות“ או „למנין שטרות“ נמצא לרב בספרות הגאונים. ובמדרש שיר

השירים זוטא (פסוק כרמי שלי) נמצא הלשון: „שני שטרות“.

² כן יכנה אלכסנדרוס מוקדון בספר הקראן (שירה י"ח, אות פ"ה), לדעת קצת, יען חשבוהו כבן ליפיטר-אמון, והיו מצירים אותו על מטבעות בדמות בעל-קרנין; ולפי-דעת אבו-אל-פרג, יען כי נפלצו לו לנחלה שתי קרני השמש של מזרח ושל מערב (אידלר, II, 510). ולדעת השייר (שם, אות ב') נוסד שם זה על המקרא בדניאל (ח, כ"א), ודבריו נראים בעיני יותר, אבל כבר הקדימו בזה הרג"ק בספר „מורה נבוכי הזמן“ (חקר אבות, סמן ט). ועין בסדר-עולם (פ"ל), וחצמיר והשפיר מלך יון, זה אלכסנדר מוקדון.

יותר, יאמר אלבירוני, שכתב ספרו בשנת ד"א תש"ס לב"ע¹). ואם נצרף לזה הרשימה משנת 325 שהבאנו למעלה, הנה נוכל להוציא משפט, שדעה זו, המיחסת את התאריך הסיילוקי לאלפסנדר, עתיקה היתה לימים. גם בספרות העברית יובא התאריך הזה בקשר עם אלפסנדרוס. דבר פשוט הוא בתלמודנו (ע"ז, ט), שמלכות פרס נמשכה בפני הבית ל"ד שנה, בסוף ימיהם עלה אלפסנדר מוקדון ונצח את דרוש, ומאז התחילה מלכות יון, שמלכה שש שנים בעולם, ואחר-כך פשטה מלכותה בכל העולם, שמאותה שנה התחיל מנין שטרות. וזה היה ארבעים שנה לאחר בנין בית שני ואלף שנים ליציאת מצרים או ג"א תמ"ח לבריאת עולם. כל השבונות אלה לקוחים מדברי סדר-עולם (המאמר שש שנים מלכו בעולם וכו' מובא בתלמוד בשם רבי יוסי, שהוא תנא דסדר-עולם), אף-על-פי שבסדר-עולם שלפנינו לא נמצא מזה דבר; ונאמר שם רק בקצרה, שפ"ך אלפסנדר י"ב שנה, ועד כאן היו הנביאים וכו'. ובסדר עולם זוטא הדברים מפורשים יותר: „ובימיו (של משולם) מלכה מלכות יון, בשנת חמישים ושתים שנה²) למדי ופרס, ומתו חגי, זכריה ומלאכי. באותו הזמן פסקה נבואה מישראל, היא שנת שלשת אלפים ותמ"ב לבריאת עולם, כלומר, לאחר שעברו ג"א תמ"ב שנה לחשבון אנשי מזרח. ונמצאה נפילת מלכות פרס והפסק נבואה שש שנים לפני מנין שטרות, והן הן שש השנים שמלכו בעולם ולא חשבינן להו. ואם נניח, שחשבו גם הם נצחון אלפסנדר על דרוש בשנת שש למלכו, נמצא מנין שטרות מתחיל ממיתת אלפסנדר.

ב. דעות חכמי-ישראל והשבושים שעלו ונשתרבבו בברייהם. בעקבות שיטה זו הלכו כל חכמי צרפת ואיטליה: רש"י, רבנו-ם

¹ בדבר אלבירוני על תאריך אלפסנדר, אשר יכנהו מקצת אנשים בשם תאריך בעל-הקרנים, שהוא נהוג אצל רב האמות, יאמר: „כאשר יצא אלפסנדר מארץ יון, והוא בן עשרים ושש שנה, מתעתד להלחם עם דרוש מלך פרס, ומגמת פניו אל בירת ממלכתו, טר ירושלימה, והיהודים אז יושבים בה, ויצו יצגהם, כי יעזבו את חשבון משה ודוד, וימירו אותו בחשבוננו, וכי יעשו את השנה ההיא לראשיתו (של החשבון החדש), היא שנת השבע ועשרים לימי חייו. ויאותו לו היהודים לשמוע אל מצותו זאת, כי התירו להם החכמים את הדבר, לאחר אשר עברו אלף שנים מימי משה, ופסקו קרבנותיהם וזבחייהם, כאשר הזכירו זאת. ויהיו עושים (על-פיו) בכל אשר הצרכו אליו, בעשית החודש והימים, כאשר עשו בשנת הכ"ו לימי חייו, היא שנת צאתו (למלחמה)“. והוא מוסיף לאמר, כי אחרי אשר עברו אלף שנים למנין הזה, ולא קרה כל-דבר, אשר יביאם לשנות את חשבונם זה, הוסיפו להחזיק בו עד היום (בגוף הערבי צד 28 ובתרגום האנגלי צד 92).

אבל דבר אחד נמצא בדברי אלבירוני המתמיה מאד, והוא זה שאמר, שבאותו פרק פסקו הקרבנות; וכנגד זה לא הזכיר כלל על-דבר הפסק הנבואה. והדבר קרוב, שנתחלפו להסופר הערבי הזה שני משגים אלה זה בזה, אם אמנם קשה לדעת איך נהיתה כזאת.

² פגנתו לשנות מלכות פרס בכללה, שהתחילה י"ח שנה קדם בנין הבית ונמשכה ל"ד שנה בפני הבית.

(בספר הישר) ורבנו ברוך (בספר התרומה), רבנו אלחנן בתוספותיו לע"ז והרא"ש בפרושו, שידעו מנין שטרות רק מדברי רבותינו. וכן יתאר גם בעל הערוך (בחרוזיו שבסוף ספרו) את מנין שטרות בלשון: „ימי פשיטת סררות (שררות, כלומר—מלכות) חוקקי גִּדְף בקרן מושכי קרוך“ (עגלה, כלומר, קרן השור. עין בראשית רבה, פ"ב, י"ז, מ"ד ובמ"א). וכדעה זו החזיק גם בעל מאור-עינים (פכ"ג).

אבל חכמי-ישראל, שהיו בארצות הערביים, הרכיבו עם שיטת התלמוד אגדות שונות, שנתפשטו בעם. וגם הביאו מנין שטרות בקשר עם מאורע אחר בדברי ימי היהודים, עם „הפסק הנבואה“. ומתוך-כך קבלו הדברים אצלם פנים אחרות; מלבד השם „תאריך אלפסנדר“, הנהוג לפנינו, כנו תאריך זה גם בשם „הפסק נבואה“. רב סעדיה, אשר בספר ההכרה יזכיר מנין שטרות בשם „למלכות אלפסנדר“ (ספר העבור להנשיא, מ"ג, שער ז), יאמר בהקדמתו לספר האגרון: „שכתבו בשנת ארבע-עשרה (צ"ל: ועשרים) ומאתים וארץ מיום נחתום חזון ונבואה“ (זכרון לראשונים, ח"ה), וכונתו למנין שטרות. ובכפר הגלוי יאמר: „ויהי כי מלאו למתנה (למתן תורה) אלף שנים, מימי משה איש האלהים, לתום יתר הנביאים במלכות מדי, ונחתם חזון בשנת הארבעים לבנות הבירה שנית במעט עם, בראות הורינו את ההמון כי נפץ בכל הארץ, ויגורו על ההגה (תורה שבעל-פה) לבלתי תשכח ויאספו כל מלה, אשר העתיקו מני קדם למצוה ולחוק“ (Saadyana, p. 5). ובמקום אחר יקרא למנין שטרות בשם „לממשלת חכמים“ (מהלכת רס"ג, צד 72), כלומר, תקופת אנשי כנסת הגדולה וחכמי המשנה. והדברים בנויים בלי-ספק על דברי בעל סדר-עולם, שאמר: „עד כאן (עד אלפסנדר) היו גביאים מתנבאים ברוח הקדש, מכאן ואילך הט אונך ושמע דברי חכמים“ (שם). מסתימת דברי רס"ג נראה רק זאת, שהוא מאחר את זמן הפסק הנבואה (כנגד דברי בעל ס"ע זוטא) עד שנה ראשונה לשטרות, היא שנת ג"א תמ"ח, אבל שנת מיתת דריוש אפשר שהיתה גם לפי-דעתו שש שנים לפני מנין שטרות, בשנת ג"א תמ"ב, ומנין שטרות מתחיל גם לדעתו ממות אלפסנדרוס. ובכתב-יד אחד של מקרא, הנכתב במצרים ונמצא באוצר-הספרים אשר בפטרבורג, כתוב: „שנת וארץ ושלוש מאות ותשע-עשרה שנה למלכות יונים, שהיא למנין ושטרות ולפסקת הנבואה“ (רשימת הרכבי, צד 265), ובעל-מדרש לקח-טוב (פרשת שלח) יציין גם-הוא מנין שטרות בלשון „הפסקת נבואה למימי אלפסנדרוס“. אבל עוד יותר מזה תגדל הערבוביה בדברי רבי אברהם ב"ר חייא הנשיא, האומר בספר העבור (מ"ג, ש"ח) על מנין שטרות: „הוא תחלת מלכות אלפסנדרוס מוקדון, וקראו לתחלת מלכותו מנין שטרות, מפני שהוא הכריח כל האמות והממלכות להיות מונים למלכותו... מנין שטרות, אשר הוא תחלת מלכות אלפסנדרוס מוקדון, הוא חתימת חזון, אשר נחתם בימי חגי, זכריה ומלאכי, אחר ארבעים שנה לבנין בית שני, והוא ראשית ימי אנשי כנסת-הגדולה. ויהיו השנים השלמות בין בריאת-עולם וחתימת החזון לחשבוננו ג"א תמ"ט שנה, ולאנשי מזרח, אשר מונים לבריאת-עולם מן וי"ד, ג"א תמ"ח... ובינו (בין מנין

יציאת מצרים) ובין המימת חזון אלף שנים שלמות. הנה התלכדו גם אצל הגושיא מנין שטרות והפסק הנבואה בשנה אחת, שנת ג"א תמ"ה, כדרך שפך הדבר אצל רס"ג. אבל בזמן דברי רס"ג מניחים עוד מקום לחשב, שאירעו הדברים בסוף מלכותו של אלכסנדרוס, יאמר הנשיא בפרוש פעמים ושלוש, שהיו כל אלה בתחלת מלכותו. דברי הנשיא נתקבלו מהבאים אחריו: מבעל ספר הקבלה, ספר יוחסין והר"י אברבנאל בפרושו לאבות משנת שמעון הצדיק ואחרים, שהוסיפו עליהם אגדה אחת, לקוחה מספר יוסיפון (פ"ה), ונמצא גם בספר קדמות היהודים כנגד אפיון (שאינה במקור היונים, וגם לא בהעתקת הר"א זכות ביוחסין השלם, הוצאת פליפובסקי, מפני שהמעתיק רבי שמואל שולם קצר את הספר, וגם הוסיף בו דברים ככל העולה על רוחו), שהכהן הגדול, אשר היה בימים ההם (חנניה, עדוא או שמעון הצדיק), הבטיח את אלכסנדרוס, שכל הבנים אשר יולדו לכהנים באותה שנה יקראו בשם אלכסנדר, דברים שאין להם זכר בספרות הקדומה¹). ובאמת גם עלית אלכסנדר לירושלים, המספרת בדברי יוסף הכהן, נחשבת בעיני חוקרי-הימים רק לאגדה בלבד. (עין גרין, ח"ב, צד 221). הנה כי כן, בזמן שלשיטת חכמי צרפת נמצא בה אך קשי אחד, שאינה מכוננת יפה עם קורות דברי-הימים, הנה בשיטת חכמי ספרד רבה מאד המבוכה, ודבריהם — לא זו בלבד שאינם מסכימים עם האמת, אלא שהם סותרים זה את זה. כל זה בא להם, מפני שנמשכו אחרי סופרי הערביים ולא הרגישו, שאי-אפשר לכוננם עם דעת ס"ע והתלמוד.

באיזה דרך גולדו דעות מוטעות כאלה בתאריך, שלא פסק מעולם במעשה? על השאלה הזאת אי-אפשר להשיב תשובה מחלטת. האמת והנכחה הולכות למישרים אך בדרך אחד, אבל הכזב והטעות מתגנבים בדרכים שבעים ושבעה. ובכל-זאת ננסה לבקש פתרון לקשי הזה על-כל-פנים בדרך-השערה. התאריך הטילוקי, כאשר נראה מיד, נתפשט עד-מהרה בחיי העם ובחשבונות התוכנים בארץ בבל וסוריה, שהיו תחת ממשלת מלכי בית-סילווקוס, אבל לא מצא לו מדרך כף-רגל בארץ מצרים, שהיתה תחת ממשלת מלכי בית-תלמי, ששם מנו תמיד למלכים: בתחלה למלכי בית-תלמי, וכאשר נפלה הארץ בשנת 30 לפני המנין הרגיל בידי הרומיים — לקסרי רומי. שני התאריכים הידועים לנו בדברי ימי ארץ מצרים מוצאם מוזמן מאחר מאד: התאריך האלכסנדרני או האריך אוגוסטוס, המתחיל משנת 30 לפני המנין הנהוג, הוא זמן כבוש הארץ על-ידי אוגוסטוס, שנשאר ממנו רק רשמים מעטים, ותאריך דיוקלוטינוס, המתחיל משנת 284 אחר המנין הנהוג ונמשך עד ימי הערביים. אך התוכנים, שהמנין למלכים לא היה מסכים לחפצם, מנו, כאשר ראינו למעלה, לתאריך נבונאסר. אבל בספר אלמנטרי לתלמי אנו מוצאים עוד תאריך, שנשתמש בו התוכן הפרכוס, אשר יכתוב תמיד בצדו את המלים: „אחרי מיתת אלכסנדר“. בתאריך הזה, אשר נפגשוהו לפרקים גם אצל התוכנים הערביים, ואשר סופרים אחרים יקראו לו

¹ בתלמוד (יומא, ס"ט, ע"א) נזכרה פגישת שמעון הצדיק עם אלכסנדרוס, לא בירושלים,

כי אם באנטיפטריס, ובתנאים אחרים לגמרי.

בשם „תאריך פיליפוס“, מתחיל משנת 323 לפני המנין הנהוג, שתיים-עשרה שנה קדם מנין שטרות. ולא רחוק לשער, כי יושבי ארצות-הקדם, שהיו יודעים היטב את התאריך הסילוקי שנתפשט בעם במעשה וכנגדו שמעו אך כשמועה רחוקה את שם התאריך „למיתת אלכסנדרוס“, אשר גם בארץ מכורותיו לא היה נפרץ בעם, ואשר קדם באמת לראשון י"ב שנה, חשבו, ששניהם דבר אחד הם. ולכן קבע בעל סדר-עולם מנין שטרות בשנה שביעית אחר מפלת דריוש, בשנה ראשונה למיתת אלכסנדר, וסופרים אחרים כנוהו בשם תאריך אלכסנדר, כלומר — למיתת אלכסנדר.

ואל תהי השערה זו רחוקה בעיני הקורא. כי יש בידי להראות, שכבר נכשלו בטעות זו חכמים מציינים, העוסקים במקצוע זה של חשבונות הזמנים, שהחליפו מבלי-משים את התאריך הסילוקי בתאריך הפיליפי, שהוא למיתת אלכסנדרוס.

ר' אברהם בר-חייא, בדברו על מדת החדש, כ"ט י"ב תשצ"ג, שהוא מכון בדיוק לאותו של הפרכוס, מוסיף ואומר: „ונה החכם אברכאס, אשר שבחו בטלמיוס וכתב עליו, שהיה בשנת [מאה ו] שמונים למיתת אלכסנדר" וכו' (מ"ב, סוף שער ב). פונת הנשיא לתאריך פיליפוס, המתחיל ממיתת אלכסנדר, שכפי מה שאמרנו — לפיהו היה הפרכוס מצין השקפותיו; אבל האדומי, שהקדיש כמחצית ספרו לחקירות חשבונות הזמנים, מערב תאריך השטרות בתאריך פיליפוס, ומביא מדברי הנשיא אלה ראיה לדבריו, שמנין שטרות מתחיל ממיתת אלכסנדר, ואומר: „הרי מדברי בטלמיוס, שהמנין (לשטרות) התחיל ממיתת אלכסנדר" (מ"ע, פכ"ג), וכן טעה גם החכם סמוטיאו, שהביא האדומי שם י). אבל בנוהג שבעולם — טעות גוררת טעות. וגם כאן מקריאת שם אלכסנדר על מנין שטרות, שבתחלה הוציאו ממנו, שהתחיל המנין ממיתת אלכסנדר, נולדה אחר-כך טעות אחרת. במרוצת הימים נתפשטו בעם שמועות שונות על-

(1) וז"ל בעל מ"ע שם: „הלא תראה מה שכתב סמוטיאו בלוחותיו, כי ראשית מלכות אלכסנדר לחשבון האצטגנינים היה בשנה ראשונה לאלימפיאה קי"ד, שהיתה ת"ל שנים לבנין רומי, שכ"ג קודם חשבון הנוצרים, ובשנת שש למלכו לכד את דריוש, באופן כי ממלכותו הכללי הנה עד תחלת חשבון הנוצרים כנראה משם נמשך שי"ח שנים". כל עין תראה, כי נתחלפה לו לסמוטיאו שנת מותו של אלכסנדר, שהיתה באמת בשנת שכ"ג לפני המנין הנהוג, בשנת ראשית מלכותו על יון, ויצא לו מזה, שכבש את דריוש בשנת שי"ח, שהיתה שנת שש למלכו, ונמצאה תחלת מנין שטרות בשנת שי"א, שהיא לדעתו שנת מותו. וכן הבין האדומי את דבריו. אבל הרב שי"ר (ערך מלין, שם, אות י"ב) קצר את הדברים וכתב, „כי ראשית מלכות אלכסנדר לחשבון האצטגנינים היתה שכ"ג שנים קודם חשבון הנוצרים ולא יותר"; ונתעה לחשוב, שהפונה בלשון „ראשית מלכות אלכסנדר" היא לנצחוננו על דריוש, ולכן הוסיף: „ומסך שכ"ג ינוכה י"ב שנים, היינו, שש שנים שמלך אלכסנדר (אחר דריוש) ושש שנים אחר מותו, ותעלה לפי"ו התחלת מספר שטרות שי"א קודם מספר הנוצרים“, והדעה החדשה והמזורה הזאת, שחשבון שטרות התחיל שש שנים אחר מות אלכסנדר, אשר ראינו הורתה ולדתה על האבנים, שנויה ומשלשת אצל המחבר (אות ח וט).

דבר אלכסנדר הגבור הנערץ והתיחסותו ליהודים, על אותות הכבוד שחלק לו הכהן הגדול, ועל הבטחתו למנות מהיום את השנים למלכותו. ושמעות אלה הביאו את הערביים ואת היהודים לחשב, שבאותו פרק, בזמן ביאת אלכסנדר לירושלים, אחר שכבש את דרוש, בשנה השביעית למלכו, או בתחלת מלכותו הכללית, נתקן מנין שטרות, ולא הרגישו, שבעל סדר-עולם והתלמוד חושבים התחלת המנין מסוף מלכותו של אלכסנדרוס¹).

וכאלו לא היה לעולם די בטעיות אלה, עמד בדורות האחרונים אחד מחכמי ישראל המבוקשים, הגאון שי"ר, וחדש מדעתו שבוש אחר. ומבלי התחקות על שרשי הדבר על-פי המקורים הקדמונים, ומבלי שום לב אל ספרי דברי-הימים הכלליים, הוציא משפט על-פי דברי סמוטיאו, שמצא במאור-עינים, שמנין שטרות התחיל שש שנים אחרי מות אלכסנדר (עין למעלה בהערה).

¹ בעל צמח-דוד מוסיף עוד טעות אחרת ומסדר את המאורעות בסדר זה: בשנת ג"א תמ"ב מתו חגי, זכריה ומלאכי. ובה בשנה מלך אלכסנדר בארץ מוקדון. בשנת ג"א תמ"ח עלה על דרוש ולקח ארצו מידו, ומאותו זמן מתחיל מנין שטרות, ובשנת ג"א תנ"ד (שש שנים אחרי מנין שטרות!) מת בן ל"ב שנה בשנת י"ב למלכותו. ונראה, שהוציא כל זה מדברי בעל ס"ע זוטא, שאמר: ובימיו מלכה מלכות יון וכו' ומתו חגי, זכריה ומלאכי וכו', הוא שנת ג"א תמ"ב לבי"ע—וחשב, שהפונה שמלכה מלכות יון בארצה במוקדון, אבל כבוש דרוש לא היה אלא בשנת ג"א תמ"ח בראשית מנין שטרות, ולא הרגיש, שלפי שיטת בעלי התלמוד התחיל מנין שטרות שש שנים אחר דרוש. ולא עוד, אלא שלפי דבריו היתה מלכות פרס בפני הבית, לא ל"ד שנה, כי אם ארבעים.

והנה לפנינו עוד שני חכמים מצינים, שלא נמלטו משגיאות בדבר הזה. הרמב"ם, במקום שהזכרתי זה פעמים, מיטיב לצנן מנין שטרות בכל סמניו, ואומר עליו, שהתחיל מתקופת תשרי שנת מלך סילוקוס על בבל, ש"פ שנים קודם חרבן בית שני, שנת שי"ב קודם לספירת הנוצרים, י"א שנה אחר מיתת אלכסנדר; ובכל-זאת יאמר אחר-כך, "שהיתה יציאת מצרים בשנת ג"א תמ"ח, והחל תאריך השטרות ג"א תמ"ח, ונחרב הבית בשנת ג"א תתכ"ח, ולא הרגיש, שתשרי של שנת 312 אינו מכון אלא עם שנת ג"א ת"ן, ושכך חשבו באמת בעלי התלמוד, כאשר לפנינו. והחכם ר"ד קאסל (בספרו "געשיכטע דער יודישען ליטעראטור", צד 26) מגביל יפה את מנין שטרות, שהתחיל ממלחמת עזה, בתשרי של שנת 312, ובכל-זאת יאמר גם הוא, שהתחלת התאריכים היא משנת ג"א תמ"ח ליצירה (שהוא חושב מבהר"ד, עין בספרו צד 186), ומוסיף עוד שבוש על שבוש, בהחליפו מנין שטרות במנין היצירה, שהוא אומר להוסיף על המנין הראשון ג"א תמ"ו, בזמן שאפילו לחשבון בעל "סדר-עולם" ההבדל עולה לג"א תמ"ח! (וכן הוא טועה בחלוף מנין שטרות במנין הנהוג—בתשעת חדשי השנה הראשונים, כאשר יעיר בפרוש—שהוא מלמדנו להוסיף על אחד המנינים או לגרוע ממנו מספר 312 שנה, בזמן שבמקרה זה אין ההבדל אלא 311). בהערותי אלה לא היה עם לבבי להקטין את ערך החכמים והחוקרים, שסוף-סוף כבודם במקומם עומד, כי אם ללמד זכות על הסופרים הקדמונים, שמלאכת החשבון לא היתה אוינותם, שנשתבשו לא-אחת בדברים אלה. כי אם ליתן בחכה הועלת, מה יעשו וכו'!

אבל כל חלופי-דעות אלה אינם נוגעים אפילו כמלוא נימא בעקר שאלתנו, בהתחלת מנין-שטרות, שהכל צריכים להודות, שהוא מתחיל אצל היהודים מתשרי של שנת ג"א ת"ן לפי חשבוננו, או מחרף שנת 312 לפני המנין הנהוג; וכי מחלקת הסופרים אינה אלא בענין חולדותיו של אלכסנדר, ששמעו את שמעו, אבל לא היו בקיאים בדברי ימיו, ולכן חשבו אלה, שמת בראשית חשבון השטרות, ואלה—שתחלת מלכותו מכוננת עם תחלת המנין, זה מצא, שמת שש שנים אחר התחלת המנין, וזה—שמת שש שנים קדם שהתחיל. ג. התחלת תאריך-שטרות, התאריך הכלדי. התאריך הזה הנח מיד בראשית יצירתו לשם תאריך מיוחד, למנות ממנו והלאה את כל השנים הבאות. אם לא היתה כזאת בדעת מיסדו הראשון, המלך סילוקוס, שאפשר שלא רצה אלא למנות למלכותו בחייו, הנה עשה כן בלי כל-ספק אנטיוכוס סוטר המולך אחריו, שלא התחיל למנות לעצמו מנין חדש, כי אם המשיך את החשבון הקודם הלאה (אלא שאפשר שצרף את שמו עמו¹), וכמוהו עשו המלכים שאחריו, עד שנעשה תאריך זה לשלשלת שאינה פוסקת עד היום הזה. חוליות השלשלת הזאת אנו מוצאים מפזרות בכל המקומות ובכל העתים בכתבי היתדות ובמטבעות שונים פרתיים, יוניים ורומיים², ובספרות העמים השונים, וביניהם גם ספרות היהודים, מספרי החשמונאים עד תשובת הגאונים וכתבי יהודי תימן המונים לו עד היום הזה. ומתוך שהיה נהוג תמיד במעשה, אי אפשר היתה לטעות כל-שהיא להתגנב אליו; ובצדק יאמר עליו אידלר, כי בכל חשבונות הזמנים ובכל תאריכיהם אין עוד אחד, אשר תחלת מנינו תהיה איתן כמוהו (ח"א, צד 450), ורבי עזריה מן האדומים יאמר: „פה אחד עליו לכל החכמים, אם מישראל, אם מאומות העולם, ואין ביניהם הפרדה אשר נער יכתבנה“ (מאור-עינים, פכ"ד). מקורות דברי ימי העמים אנו יודעים, כי סילוקוס (Seleukos) היה אחד משרי הצבא אשר לאלכסנדר מוקדון, וכי אחרי מותו, בהחלק מלכותו בין שריו, נעשה סילוקוס, בשנת 321 לפני המנין הרגיל, לשליט על ארץ בבל, ובשנת 317 באה גם מדינת עילם תחת ידו. אך לרגלי הריב אשר נפל בינו ובין אנטיגנוס, אחד מנסיכי יון ושרי הצבא אשר לאלכסנדר, ברח סילוקוס מצרימה ויכרות ברית עם תלמי לגי, אשר יצא לעזור לו במלחמה, ואחרי המכה הרבה אשר הכה חיל אנטיגנוס על-יד העיר עזה,

¹ בהשקפות אחד התוכנים, שנעשו בימי אנטיוכוס סוטר ונדפסו במאסף „צייטשריפט פיר אסטיראלאגיא“, ח"ו, צד 234 ונעתקו ונתפרשו על-ידי החכם אפפינוג (ח"ו, צד 226), כתוב בתחלתו: „בשנת ל"ח לאנטיוכוס ולסילוקוס המלכים, וסילוקוס מת בשנת ל"ב למלכי יון.

² במאסף הנזכר למעלה (ח"ו, צד 236, וח"ו, צד 236) נמצאו השקפות, שנעשו „בשנת צ"ט לסילוקוס המלך“, ובספרו של קוגלר (שטערענקונדע אונד שטערענדיענסט), נמצאו לוחות כאלה, שאזכיר רק את העתיקים ביותר, משנות ג'ו ס"א ס"ה פ צ"ג צ"ד ק"ד ק"כ קכ"ט קל"ב קמ"קע"ח וקצ"ח. בספרי החשמונאים נזכרת שנת קל"ו ושנים שונות שבין שנת קמ"ה וקע"ח, ומזמנים מאחרים יותר נמצאו המון כתבות ומטבעות, שקשה לפרטם.

בקיץ שנת 312, שב סילווקוס אל ארץ ממשלתו בבבלה, ויכבש גם את ארץ עילם ומדי, ובשנת 305 נתן כתר מלכות בראשו. אולם גם הימים, אשר משל אך בתור נציב הארץ, נחשבו לו לשנות מלכותו, ולכן יחל התאריך משנת נצחוננו על-יד עזה. אבל מפני שאין מתחילים למנות את הזמנים מאמצע השנה, לכן המתינו בהתחלת התאריך עד הפרק שבו היו רגילים למנות תחלת השנה. המוקדוניים אדוני הארץ החדשים, שהיו מונים שנותיהם מזמן החרף, התחילו את השנה הראשונה לסילווקוס מיד מתשרי של שנת 312 לפני המנין הרגיל, ג"א ת"ן לבריאת עולם; וכנגדם הבבליים יושבי הארץ מעולם, שהיו מונים שנותיהם מפרק האביב¹), לא התחילו למנות את השנה הראשונה לסילווקוס, אלא מניסן שלאחרי 311 לפני המנין הזה, ג"א ת"ן ליצירה.

חכמי החוקרים שהיו לפנינו יודעים רק את התחלת התאריך מתשרי, שמצאוהו אצל יושבי סוריה ומצרים ובכל הארצות שהיו תחת יד הערביים, אבל חשבון הזמנים של הכלדיים, שכבר נשתקע בימיהם, לא ידעו מה טיבו. אולם על-פי כתבי היתדות, שנתגלו בשנים האחרונות, נודע לנו עתה אל-נכון, שהיו שוררים בין הבבליים והפרתים שני מנהגים: לפי האחד— היתה התחלת התאריך מתשרי, ולפי השני— מניסן שלאחרי, כאשר אמרנו.

לתאריך המונה מתשרי נמצאו אצל הקדמונים, עד-כמה שידיעתי מגעת, רק שני רשמים. בכתבת אחת, שנעשתה בזמנו של דמטריוס השני, נמצאה רשימת מעמד המאורות ליום ששי באדר שנת ק"ע לתאריך הסילווקי, שהיא מכוננת ליום כ"ח לפברואר שנת 142 לפני המנין הרגיל, ומפני שאחר-כך נזכר עוד יום י"ד באיר, ולא נאמר בו שהוא בשנת קע"א, נמצא שהשנה מתחלת מתשרי, והתאריך מתשרי של שנת ג"א ת"ן (עין אפפינג, אסטראנאמישעס אויס באביליאן, צד 177). גם מן המטבעות היוניים, שנטבעו תחת ממשלת הארסקיים, שדברתי עליהם במקום אחר, יוצא שבעליהם חשבו את שנות התאריך הסילווקי, החרותות עליהם, מתשרי של שנת ג"א ת"ן²).

¹ בכתבת אחת, הכוללת בתוכה מעמד שבעת הכוכבים בשנת שבע, שמונה ותשע לכנבוזי, שנתפרסמה על-ידי שטרסמיר וקוג'ר (עין שטרענקונדע אונד שטרענדענדענסט, מצד 61 והלאה) כל השנים נמנות מניסן, וגם אחר שבאה בכל תחת יד המוקדוניים, שהחלו את השנה מתשרי, לא חדלו ה ת ו כ נ י ם לחשבה מניסן, כאשר יוכיחו לוחותיהם השונים, שנתחברו בימי מלכי סילווקוס (ועין קוג'ר, מאַנדרעכנונג, צד 10, בהערה).

² במאסף הצרפתי Rev. d. Etud. Juif (חלק י"ח, מצד 92 והלאה) ידבר החכם Salomon Rainach על שלשה מטבעות שכתבותיהם יוניות, שנעשו בשנות 317, 319, 287 לתאריך הסילווקי, והסמן em או emb, שהוא מקצר ממלת embolikos (עבור), החרות עליהם, מורה על שלש השנים שהיו מעברות. החכם רינג'ר מוצא, שאם נניח ששנת 301 היתה תחלת מחזור של י"ט, אז תהיה השנה שבמטבע ראשון שנת שש, שבשלישי—שנת י"ד, ובששני—שנת י"ז למחזור, ומוציא מזה תולדה, שהמחזור שלנו, שסמן שנותיו המעברות הוא ג"ח אדו"ט, שאול הוא בידי היהודים מן הבבליים. הסכמת מספרים אלה תוכל אולי למשך אחריה לב אנשים הרגילים לראות

לעמית זה הגיעו לדינו על-ידי החוכנים אפפינג, קוגלר וחבריהם לוחות רבים מעשה ידי תוכני בבל משלש המאות הראשונות של התאריך, שבכלם השנים נמנות מניסן כמנהג הבבליים. עקבות השיטה הזאת, שהתחלת התאריך אצל הבבליים היתה מניסן שנת ג"א ת"ן, נשארו לנו גם בספרו של תלמי, שמתוך שלא עלה על לב החוקרים, שבבבל היו מונים השנים מניסן, גלו בהם פנים שלא כהלכה.

תלמי מביא בספרו שלש השקפות של הכלדיים על מעמדם של כוכב וצדק. האחת נעשתה ביום ה' לחדש אפליאוס שנת ס"ו למנין הכלדיים, השנית ביום י"ב לדיוס שנת ע"ה, והשלישית ביום ה' לקסנטיקוס שנת פ"ב למנין הזה. מן הזמן המצרי, שתלמי נותן בצדם, יוצא, שהימים האלה מכונים ליום י"ג לנובמבר 245, ליום שלשים לאוקטובר 237 וליום א' למרס שנת 229 לפני המנין הרגיל. איך, שלא ידע, שהכלדיים היו מונים את השנים ואת התאריך הסילוקי מפרק האביב, לא מצא דרך אחרת לכונן את הזמנים, כי אם בהנחה, שתאריך הכשדים מתחיל מוזמן החרף של שנת 311, ושהיה תאריכם מאחר בשנה שלמה מן התאריך הסילוקי (ח"א, צד 223). אבל באמת, כאשר ידענו עתה, היו הכלדיים חושבים תחלת התאריך מניסן, וימי החדשים, שהגיעו לתלמי ממקור יוני בשמותיהם המוקדוניים, מכונים באשכנזי הבבליים ליום ה' במרחשון ס"ו, י"ד בתשרי ע"ה ואחד באדר פ"ב למנין הכלדיים, שהוא הוא התאריך הסילוקי הנמנה מניסן של שנת ג"א ת"ן¹).

לענינים. אבל התולדה, שהוציא מהם רינד, רחוקה מהיות מקוננת אל האמת. שלש השנים שבמטבעות מקוננות, במנין היצירה שלנו, לשנות ג"א תשל"ו תשס"ו ותתל"ט, שכלן פשוטות בחשבונן. אבל שלשה מטבעות אלה נכבדים לנו מצד אחר, כי נותנים הם לנו את סדר העבור של המוקדונים יושבי בבל, ואת התחלת השנה אצלם בכלל, והתחלת התאריך הסילוקי בפרט. מן החמר הרב, שנקבץ בידינו, נודע לנו כיום אל-נכון, שהיו הבבליים משתמשים בתקופה הסילוקית במחזור קבוע של י"ט שנה, ששנות העבור היו מסדרות בו, אם נמנה את השנים משנות התאריך הסילוקי (ניסן ג"א ת"ן). לפי הסמן אדו"ט בה"ח (עין קוגלר, באביליאנישע מאנדרעכנונג, צד 210; טערענקונדע, ח"א, צד 212). אבל אם נחלק את שלשת המספרים שבמטבעות שלנו על המספר י"ט, יצאו לנו שנות המחזור 13, 10, 2, שלשתן מאחרות בשנה אחת משנות העבור של הבבליים. אפשר היה לחשב, כי באמת היה חשבון העבור של המוקדונים משנה מאותו של הבבליים. אבל אם נשים אל לב, שהמוקדונים הסוריים היו מקדימים את המנין הסילוקי מתשרי של ג"א ת"ן, אז תפטר לנו השאלה בדרך פשוטה יותר, כי שנות ב, י, י"ג של המוקדונים במחציתן הראשונה, מתשרי עד ניסן, מקוננות באמת לשנות א, ט, י"ב של הבבליים, שהן שנות עבור לפי חשבונם. ובדברי על "מהחזורים" הוכחתי, שגם מחזור היוני של מיטון היה מכון לאותו של הבבליים. וכפי השערתי בא לבבליים מידי היונים. וכן אנו מוצאים כמה לוחות של הכלדיים, שבאחד מהם השנה היא פשוטה ובשני אותה השנה היא מעברת, וסבת הדבר גם שם מיסדת בחלוף התחלת התאריך.

¹ החדש המוקדוני קסנטיקוס מכון לחדש ניסן הסורי (על-כף-פנים בזמן שהנהגה שנת

ד. תאריך שטרות בספרי החשמונאים. שגיאתו זו של אידלר הביאה אותו וגם חוקרים אחרים שיצאו בעקבותיו לטעויות אחרות, למצא גם בספרות ישראל הקדומה תאריך המתחיל מחרף של שנת 311, והיא היא שגרמה גם לאחד מגדולי חכמי ישראל, הגאון שי"ר, להוסיף טעות על טעות, לחפש ולמצא גם בספרות העברית המאחרת, כמעט עד הזמן האחרון, שני מנינים שונים, ששניהם מתחילים מתשרי ונבדלים זה מזה בשנה אחת. וזה הדבר: שני ספרי החשמונאים מסדרים את מאורעות הזמנים לפי מנין שנות "מלכי יון", כמנהג כל הארצות שהיו תחת ממשלת הסילוקים. אבל כאשר באו המבקרים להשוות זמני המאורעות, מצאו סתירות בין שני ספרים אלה. בספר

החמה, וכן יכנה יוסף הכהן בכל מקום את חדש ניסן העברי בשם קסנטיקוס, ואם כך היה הדבר גם אצל הבבלים, הנה על-כרחנו התחיל תאריך הכלדיים בשנת 311 קדם ניסן, וכיון דאפיקתיה מניסן אוקמיה אתשרי. זו היתה הסבה הראשה, שהביאה את אידלר להחליט, שאין למנין הזה כל ענין עם התאריך הסילוקי, והוא תאריך בפני-עצמו. אבל אם בשביל זה בלבד, לא היה לו עוד צורך את הדין; ראוי היה לו לתת לב, שמקום החדש קסנטיקוס בסדר החדשים היה שונה מאד אצל עמים שונים, לאחר שקבלו במאות הראשונות למנין הנהוג את שנת החמה, והוא מתנועע בגבולים שבין חדש פברואר ומאי, ואצל הצידונים היה מִכְּנָן לחדש יוני (עין אידלר, I, 419). ומי זה יוכל להגיד מראש, בלי כל ראיה, איה היה מקומו של קסנטיקוס אצל הבבלים? אולם אם בימי אידלר אפשר היה עוד לנמות, שחדש קסנטיקוס המוקדוני מִכְּנָן לחדש ניסן הבבלי, הנה בימינו עתה הנחה כזאת בטלה ומבטלת מעקרא. מלוחות תוכני בכל, שהגיעו אלינו מן המאות האחרונות שקדמו למנין הנהוג, אנו יודעים, שראש חדש ניסן היה מתנועע בגבול שבין כ"ה מרס וכ"ה אפריל; ואחר שיום חמישי מחדש קסנטיקוס מִכְּנָן ליום אחד במרס, אם כן הוא מקביל לא לניסן, כי אם לאדר. והוא הדבר גם עם חדש קסנטיקוס זה הנזכר אצל תלמי במקום אחר, שראש חדש שלו חל ביום כ"ד למרס 196 לפני המנין הנהוג, שגם הוא היה מִכְּנָן, לא לניסן, כי אם לאדר. והנני לברר את החלטתי בפרוטרוט יותר ובמופתים חותכים, שלא ישאירו אחריהם כל ספק. הננו יודעים כיום אל-נכון דרך קביעת הבבלים את שנותיהם וחדשיהם בתקופה הסילוקית, ושחשבונותיהם היו מיסדים על מחזור העבור של י"ט שנה. מלבד זה הגיעו לידינו מן התקופה הזאת לוחות הרבה שנעשו בידי התוכנים על מעמד שבעת הכוכבים, שעל-ידיהם נקצבה כדיוק קביעת השנים והחדשים שנעשתה בהם. ואין עוד כל מעצור לנו לחשב ולדעת קביעת כל חדש ושנה שנרצה בקרוב יום או יומים. ככה יצא לנו מתוך לוחות המולדות וקביעת החדשים לשנות ר"ח ור"ט ור"י לתאריך הסילוקי, שהוציא לאור החכם קוגלר, שראש חדש אדר שני שנת ר"י לתאריך זה היה ביום כ"א למרס (באביליאנישע מאַנדרעכנונג, צד 33). ואם נשוב מזה המשה מחזורי לבנה אחרנית, נמצא, שגם בשנת קט"ו, המכוננת לשנת 196 לפני המנין הנהוג, כך היה דינו של אדר שני לחול בקרוב, ועל-פי חשבונות התכונה ידענו, שראית הירח היתה אפשרית בערב יום כ"ב למרס, אלא שנתאחרה קביעת החדש בשני ימים (עין אידלר, I, 393); פליטה מני קדם, צד 18), ונמצא שקסנטיקוס המוקדוני, שהזכיר תלמי, מִכְּנָן לאדר שני של הבבלים, וכענין הזה הוא גם עם חדש קסנטיקוס של שנת פ"ב. מרשימת השקפות, שעשה אחד מתוכני בכל על מעמד הכוכבים במחצית השנית של שנת ע"ט לתאריך הסילוקי (שיצאה לאור במאסף צייטשריפט

הראשון (פ"ו) נאמר, שאנטיוכס אפיפנס מת בשנת קמ"ט למלכות יון¹, ובספר השני (י"א) אנו מוצאים את אאופטר בנו עושה שלום עם היהודים בשנת קמ"ח אהרי אשר נגף ליויאש שר-צבאו במלחמה. לפי דברי הספר הראשון (פ"ו) יצא ליויאש בפעם השנית למלחמה על היהודים בשנת ק"ן², ולפי דברי הספר השני (י"ג) היה המעשה הזה בשנת קמ"ט. החכמים פטיוס ונוריס (במאה ה'ז והי"ח) אמרו לישב את הקשי הזה בהנחה, שהספר השני מונה את התאריך הסילוקי, כמנהג כל ארצות סוריה, מתשרי ג"א ת"ן, והראשון מקדימו בחצי

פיר אסיריא לאגיט, חלק ז, מצד 236 והלאה), יוצא, שראש חדש אדר היה מכון אז ליום כ"ח פברואר; ומרשימה אחרת על מצב הכוכב שבתי (קלג'ר, שטערענקונדע, 86/7) ידענו, ששנת שמונים היתה מעברת, ונוכל לשפוט מזה, שראש חדש אדר בשנת פ"ב יפול ביום כ"ו לפברואר בקרוב, וכן יוצא מפרש מרשימה זו האחרונה, שיום ט"ו בשבט שנת פ"א היה מכון לכ"ב פברואר, ונמצא ראש חדש אדר שנת פ"ב נופל בכ"ו לחדש זה, ויום חמישי באדר הל כאחד במרס. אם ימעטו בעיני הקורא שני עדים אלה, אוסיף אליהם עוד שלישי. הסופר הקדמון Alexander Polihistor (כארבעים שנה לפני המנין הנהוג) יאמר, כי לפי אגדת הבבליים התחיל המבול בחדש דיסיוס המוקדוני (הובא אצל דילמאן בפרושו לבראשית, לפציג 1892, צד 130), חדש דיסיוס המוקדוני מכון אצל הסוריים לחדש חזיראן, הוא סיון של היהודים, ולפיזה ירד המבול בחדש השלישי, וכן חשב דילמאן שם ונתקשה הרבה בזה. אבל הדבר פשוט, שחדש דיסיוס מכון לחדש השני של הבבליים, והוא איר, מספים עם ספור התורה. וכבר העירותי במאמרי „מחלקת רס"ג" (צד 242), שאגדת הבבליים, החושבת ירידת המבול באיר והמכונת לדברי הסופר הסורי בר עבראה, מאשרת דברי חז"ל, שאמות העולם מונות אף למבול מניסן.

לדברי שלשה העדים שהבאנו יש לצרף עוד עדות שני סופרים קדמונים, זינביוס וטואינס, אשר יגידו לנו על המוקדונים, שחדש היפרבריטיוס לא היה אצלם הראשון, כי אם האחרון לחדשי השנה (צין אינדקס, I, 394). וגראה, שהשנוי בהתחלת השנה נעשה אצל המוקדונים הסוריים בעת שעברו משנת הלכנה לשנת החמה. המעבר הזה היה, כפי מה שקרוב לשער, במוצאי עבור, שחדש היפרבריטיוס היה הולך ונמשך אז כשני שלישים בחדש אוקטובר, שנעשה, בקבלת שנת החמה של יוליוס קיסר, לראש חדשים, ולכן קראו זה האחרון בשם היפרבריטיוס, מפני שרבו של חדש זה נפל בו.

ובכן נפלה ההנחה, שקסנטיקוס המוקדוני היה מקביל לניסן הבבלי, ונהרס כל הבנין, שבנה עליה אינדקס, שהתאריך הכלדי היה מאחר שנה שלמה מן הסילוקי.

¹ מעתיק ספר החשמונאים לעברית שנה את המספר תשעה לשמונה, ולא ידעתי אם בכונה או שלא בכונה.

² ליויאש יצא במלחמתו זו לעזור לבני-בריתו יושבי המצודה שכירושלים, אשר הציקו להם היהודים „ויקבצו כאיש אחד ויחנו עליהם בשנת מאה וחמשים, ויקימו עליהם מגדלים (סוללות) ומכונות להלחם בהם". בסורית: „ואתכנשא אכחדא ויתבו עליהן בשנת מאה וחמשין ועבדו לקבלהון מגדלא ומאכינס למתכשא עמהון". וכן הוא בתרגום היווני והרומי ובכל התרגומים האחרים. אבל בתרגום פנקל נשמטו המלים „בשנת מאה וחמשים". ולא אדע, אם מבלי שום לב, או מחפצו להעלים את הסתירה, שבין שני הספרים.

שנה, ומונה אותו מניסן ג"א תמ"ט. והתוכן איך מעיר על זה, שהבדל של חצי שנה אינו מספיק להסיר את הסתירות, שהרי השלום נכרת בט"ו לקסנטיקוס הוא ניסן, ודברי המשא והמתן על-אודותיו היו עוד קדם לכן; ונמצא, שאפילו אם נאמר, שהספר הראשון מקדים למנות את השנים מניסן, גם אז תפול מיתת אפיפנס במחצית השנית של שנת קמ"ח, ולא בשנת קמ"ט. אולם הוא מתקן את דברי החכמים שקדמוהו ואומר, שהספר הראשון מונה את התאריך מניסן ג"א תמ"ט כדבריהם, אלא שהשני מונה אותו מתשרי של שנת גתנ"א, כדרך מנין הכלדיים לפי דעתו (ח"א, צד 553). אבל כל עקרון של הנחות אלה שוברן בצדן, ויש בידינו ראיה ברורה, שהחלטת איך, שהספר השני מאחר מנינו בשנה ומחצה, היא טעות מעקרה. כי הנה במאורע אחר, בדבר תחלת מלכותו של דמטריוס ורדיפתו את היהודים, שני הספרים שוים, שהיה הדבר בשנת קנ"א (חשמונאים, א, ז; חשמונאים, ב, ט"ו), הרי שאין ביניהם במנין התאריך הבדל כל-שהוא! גם מן המקום אשר דמה איך להביא ראיה לדבריו נראה ההפך, ונוכל להביא משם ראיה לסתור. מלהמת ליזיאש הראשונה—אשר לרגליה בא ברית השלום המספר בספר השני—היתה גם לפי דברי הספר הראשון בשנה הקבועה לה בספר השני, בשנת קמ"ח. שהרי ממרוצת המעשים המספרים בספר הראשון (פ"ד) יוצא, שחנכת הבית שהיתה לאחר מפלתו של ליזיאש נעשתה בכ"ה בכסלו שנת קמ"ח, ונמצא שאין הספרים חלוקים כלל במספר השנה, ששנה הוא אצל שניהם, כי אם—כאשר כבר עמד על זה שירר (געשיכטע דעס יודישען פאלקעס, ח"א, מהדורא רביעית, מצד 39 והלאה)—בסדור המאורעות, ובימיו של מי ממלכי הסילוקים היתה המלחמה, שלפי דברי הספר הראשון היתה עוד בחיי אנטיוכס אפיפנס ולדברי השני לאחר מותו, בימי ממשלת בנו. ונמצא, שאין לדברים אלה כל ענין עם זמן התחלת התאריך, אלא עם שנות מלכותו של אנטיוכס וזמן מיתתו¹). וכל עקר השאלה אינה אלא על מי יש לסמוך יותר בדבר הזה.

¹ מתוך תעודה אחת, שזמנה הוא: איר שנת 111 לתאריך הארסקי 174 לסילוקי, שההכרז אינו עולה בה כי אם לס"ב שנה, יאמר מאהלר להוכיח, שהיו מקומות בכבל, שהיו מונים בהם את התאריך הסילוקי מן החרף של שנת 311, ולחוק בזה את דעת האומרים, שהספר השני של חשמונאים מאחר את התאריך הסילוקי בשנה שלמה (מצד 139 והלאה). אבל ראיתו זו נפלאה במינה. החכם הזה תלי הניא בדלא-תניא, ולומד מן הסתום על המפרש, לסתרו ולשנות פניו. מן התאריך הארסקי, שעקרו היה מוטל לפנים במהלכת של שמונה שנים, ורק על-ידי לוחות הכלדיים נקצב בקרוב של שנה אחת, הוא דן על ראשית התאריך הסילוקי, שיצאה על-ידי המון לוחות אלה בעצמם בדיוק גמורו בדרך כזו אפשר לאחר את המנין הסילוקי—או להקדימו—לא רק בשנה אחת, כי אם בכל שעה, אשר יעלה על רוחנו. אם נתפוס לדוגמא בדעת יוסטינוס, שמלכות הפרתיים נקרעה בשנת 256 לפני המנין הנהוג, אז תמצא תחלת המנין הסילוקי בשנת 319 או 320. ההבדל שבין התאריכים יעלה לס"ג או לס"ד שנה, אבל התחלת התאריך הסילוקי תהיה מוטעית מעקרה, כדרך שבהנחת מאהלר הוא נוטה מן האמת בינה אחת. החלטת מאהלר

ה. בקור ספרי החשמונאים. והנה הרגלו המבקרים לתת היתרון לספר הראשון, שנכתב לפי־דעתם קדם הספר השני, וחזותו מוכיחה עליו, שיצא מתחת יד סופר דברי־הימים מהיר במלאכתו, המקפיד על קציבת הזמנים, ועורך את כל המעשים בסדר יפה ומתקן; לא כן הספר השני, שאינו מצטין בסגלות אלה, וכנגדן לא יחסרו בו אגדות העם ומעשי נסים ונפלאות. כנגד הדעה המקבלת הזאת יצא בימים האחרונים החכם ניוה (קריטיק דער ביידען מאקאבעער־ביכער, בערלין 1909) והוא מתאמץ להחליט את ההפך, שהספר הראשון הוא מאחר, ושנשתמש בדברי השני, אלא ששנה אותו לפעמים לשם פגנות מיוחדות. ותחת אשר החכמים שקדמוהו מבטלים דברי הספר השני במקום שהם סותרים את הראשון, הוא מבטל תמיד את דברי הראשון מפני השני. והנה יתאמץ ניוה להוכיח על־פי מקורים שונים, שאנטיוכס אפיפנס מת בשנת קמ"ח ליון, כדברי הספר השני, ולא בשנת קמ"ט, כדברי הספר הראשון. מן הפרט הוא דן על הכלל, ובכל מקום שהוא מוצא דברי האחד מכחישים דברי השני הוא תולה את הקלקלה במקלקל, וסומך על זה שהחזק בעיניו לדיקן. אמנם אם נביא את דברי החכם ניוה בכור הבקרת, או נראה, כי לא הועיל כלל וכלל להביא את השאלה לידי ברור, והיא מחכה עוד גם עתה לפתרון נכון כבתחלה. חשבונות הזמנים של המושלים הסילוקים מיסדים רק על רשימת המלכים של הסופר והפילוסוף פורפיריוס (במאה השלישית למנין הנהוג), הנותנת בצד כל אחד ממלכי בית סילוקוס את מספר השנים שמלך, ואת השנה הראשונה והאחרונה למלכותו על־פי שנות המנין האלימפי. הרשימה הזאת נעתקה בספר דברי־הימים לאיזביוס, אבל הוא בעצמו קובע במקום אחר את שנות המלכים האלה בחלופים שונים, ובחלק גדול מהם הוא מקדים את הזמן בשנה אחת מאותו של פורפיריוס. השנה הראשונה לאפיפנס כתובה אצל פורפיריוס 151,3 (שנה שלישית לאלימפיה הקנ"א), והיא מכוננת לזמן שמן תמוז קל"ח עד תמוז קל"ט לתאריך הסילוקי, ואצל איזביוס 151,2 (תמוז קל"ז עד תמוז קל"ח), ושנתו האחרונה היא אצל הראשון 154,1 (תמוז קמ"ח עד תמוז קמ"ט), ואצל השני 153,4 (תמוז קמ"ז עד תמוז קמ"ח). רב החוקרים נתנו היתרון לרשימתו של פורפיריוס. וכנגדם יחליט ניוה, שהדבר להפך, ועל יסוד דברי סופרי הרומיים ומטבעות המלכים ידמה להוכיח, שבארבעה מקומות

תוכל להחשב רק כנסיון, לפרש את סבת ההבדל שבין שני התאריכים המשנה בתעורות מועטות, אבל לא להוציא משפט חרוץ, שהיו מקומות, שהתאריך הסילוקי היה מאחר בשנה או בשנה וחצי מאותו שיצא לנו מתוך הלוחות. מובן מעצמו, ששערי השערות לא נועלו, וגם אם נלך בעקבות מאהרר, נוכל להניח, שהשנה הראשונה למנין הסילוקי היתה כהרף 312, אלא שהתחלת התאריך הארסקי היתה במקצת מקומות, לא כהרף של שנת 247, כי אם שנת 248. — מאהרר מוסיף להחליט, שהיתה לתאריך הסילוקי עוד התחלה אחרת, ובמקצת מקומות היו מונים אותו מניסן 312, ב"א תמ"ט (כאשר יחשב בעל ספר הראשון של חשמונאים לדעת אידלר). וגם החלטה זו אינה טובה מן הראשונה, ואין לה כל יסוד ישר כחשבונות הכלדיים.

(עין בהערה) דברי איזביוס נכונים יותר, וכי גם הספר הראשון של חשמונאים מכֹּן עם רשימתו בשנת עלית אפיפנס ודמיטריוס הראשון על כסאם ובשנת מותו של אלכסנדר בלס, ורק בענין מיתת אפיפנס הוא נוטה ממנו, וקובע אותה בשנת קמ"ט לתאריך הסילוקי. ומפני שנתאשרו לו דברי איזביוס בארבעה מקומות, הוא קובע גם כאן הלכה כמותו, ופוסל דברי הספר הראשון של חשמונאים. אבל באמת אין הוכחות גיזה מספיקות כלל לפסול את רשימתו של פורפיריוס¹, וכנגדן מצאנו שני עדים מסייעים לספר הראשון של חשמונאים ולרשימת איזביוס בדבר מותו של אפיפנס, שהיתה בשנת קמ"ט. מדברי הסופר Granius Licinianus (שחי במאה השנית, כמאתים שנה לפני פורפיריוס) יוצא מפוש, שמיתת אפיפנס היתה בשנת 163 למנין הנהוג, וסופר אחר קדמון לימים עוד יותר ושמא Appian (חי במחצית הראשונה למאה השנית) יאמר על סילוקוס הרביעי, שמלך י"ב שנה, ועל אפיפנס אחיו, שמלך י"ב שנה בלתי-שלמות (כלומר מקטעות), ולכן פורפיריוס ואיזביוס המונים רק לשנים שלמות גותנים לאפיפנס רק י"א שנה, ומאחר שמלך אפיפנס בשנת קל"ז, הנה תפול מיתתו

1) נפלג הדבר, כי בכל הראיות שהביא גיזה, אין גם אחת שיהיה בכחה להכריע את הכף אפילו כחוט השערה, והמאזנים עדין שקולים ומעינים כשהיו. הנה אלה ראיותיו: שנתו האחרונה של סילוקוס השלישי, שהיא אחת עם עליתו של אנטיוכס השלישי על כסאו, נופלת, לפי רשימת איזביוס, בשנה האלימפית 148,1, ומכֹּנת לזמן שבין 188 ובין 187 לפני המנין הנהוג; וזה מכֹּן עם ספרי הזכרונות של הרומיים, שהיה הדבר בשנה הארכונית של שנת 187, ועם תעודות הבבליים, שגם מהן יוצא, שחלפת הכסא היתה בשנת קכ"ה למנין הסילוקי (צד 80). אולם נשימה-נא עין, איך יפול דבר, אם נקבל רשימת פורפיריוס, שמיתת סילוקוס היתה בשנת 148,2? השנה הזאת מכֹּנת לזמן שבין תמוז 187 עד תמוז 186 לפני המנין הנהוג, או בין תמוז קכ"ה וקכ"ד לתאריך הסילוקי; ואין כל מעצור לנו להניח, שמת סילוקוס בפרק שבין תמוז ותשרי, ברבע הראשון של 148,2, ברבע האחרון של שנת קכ"ה למנין הסילוקי או ברבע השלישי של שנת 187 לפני המנין הרגיל. וכן הדבר ממש עם שנת מות סילוקוס הרביעי, שבה עלה אפיפנס על כסאו, שהיא לפי רשימת איזביוס 151,1, המכֹּנות לשנת 176/5 לפני המנין הנהוג, ולשנת 136/7 למנין הסילוקי; וזה מסכים עם דברי גיזיוס, הקובע את המאורע הזה בשנה הארכונית של 175 לפני המנין הנהוג, ועם דברי ספר החשמונאים (א, א) האומר, שאפיפנס מלך בשנת קל"ז למלכות יון. וגיזה מוצא שבעל הספר הראשון סותר את עצמו, שאם מלך בשנת קל"ז ומת בשנת קמ"ט, אם-כן הגיעו שנות מלכותו לי"ב שנה שלמות. אבל הנה שנת 151,2 שברשימת פורפיריוס (151,1 היא ט"ס, כאשר תוכיח השנה הראשונה של אפיפנס, שהיא אצלו 151,3) מכֹּנת לזמן שבין תמוז 175 ובין תמוז 174 לפני המנין הרגיל, או קל"ז וקל"ח של המנין הסילוקי, ואין כל-דבר מונע אותנו להניח מיתתו של סילוקוס בפרק שבין תמוז ותשרי, ברבע הראשון לשנת שתיים לאלימפיה הקנ"א, ברבע השלישי של 175 למנין הנהוג וברבע האחרון לשנת קל"ז ליון. בדרך כזה יאמר גיזה להוכיח, כי צדקה רשימת איזביוס גם בשנות מותם של דמיטריוס ואלכסנדר בלס, שהראשונה היתה לפיהו בשנת 157,2 (או 151/5 לפני המנין הרגיל), המכֹּנת לשנת 162 למנין יון, והשנית היתה בשנת 158,3, המנין הרגיל, המכֹּנת לשנת 167 ליון, והוא חושב גם כאן דעת איזביוס לעקר, מפני

בשנת קמ"ט. את דברי הסופר הראשון מבטל גיזה כל־אחר־יד, ואומר, שטעות בידו, ובדברי השני הוא מתאמץ להכניס פְּנֵה אחרת, ואומר, שרצונו לאמר, כי בזמן שסילוקוס מלך י"ב שנה לא מלך אפיפנס אחיו י"ב שנה שלמות כמוהו, כי אם י"א כדברי איזביוס¹, וכל החק הזה בא לו מהשתדלותו לקיים רשימת איזביוס, הבדוקה והמנסה בעיניו לכל פרטיה. אבל מלבד שאיזביוס מאחר כמאתים שנה משני הסופרים שהזכרנו, הנה צריכים אנו לשוט לב אל טיבן של רשימות כאלה בכלל, שתועלתן גדולה בסדור דברי־הימים והולכות בכללן ושומרות אותנו מטעיות גסות, אבל אינן מסגלות מטבען לקצוב על־פיהן ימי המלכים בפרטם בדיוק ובצמצום: מצד אחד הן חושבות רק שנים שלמות, ואינן מקפידות על חלקי השנה ושבריה, שהן נותנות אותם למלך המת או לעומד תחתיו, לפי ההנחה שלקחו להן ליסוד², ואפשר לפעמים למלך שנכנס

שמטבעות שהגיעו לידיו יוצא, שהליפות כסא המלוכה היו קס"ב וקס"ז למנין היונים. אבל גם כאן אין כל סתירה לרשימתו של פורפיריוס, הקובע שני מאורעות אלה בשנת 157,3, 158,4. הראשונה מן השנים האלה מכונת לזמן שבין תמוז קס"ב ותשרי קס"ג, והשניית־לזמן שבין תמוז קס"ז ותשרי קס"ח למנין היונים. ואפשר מאד, שאירעו הדברים בשלש חדשי הקיץ האחרונים. הקורא המבין יכיר מיד לרש דבר החלופים בחשבונות אלה. השנים הסוריות (הסילוקיות השוות לעבריות), היוניות (האלימפיות) והרומיות (הנוצריות) אין התחלפותיהן שוות, ואינן חופפות זו את זו מראשיתן עד סופן. השנה הסורית ברבעה הראשון (תשרי—טבת) נופלת בסוף השנה הרומית, ובשלש רבעיה (טבת—תשרי) — בשנה הרומית שאחריה; ובמנין האלימפי השנה הסורית נופלת בשלש רבעיה הראשונים (תשרי—תמוז) בסוף השנה האלימפית, וברבע האחרון ממנה (תמוז—תשרי) — בשנה השנית. גיזה בחשבונותיו משה שנות שני המנינים, הסילוקי והאלימפי, לפי־החלק הגדול המשתף להן; ולכן היתה לו שנת קס"ב הסילוקית (תשרי 151 עד תשרי 150 לפני המנין הרגיל) מכונת לשנה האלימפית 157,2 (מתמוז 151 עד תמוז 150), מפני שיש להן חלק משתף בשעור תשעה חדשים (מתשרי עד תמוז), ואחר שיצא לו החשבון מכֵּן לרשימת איזביוס, לא חשב לבקר יותר, ולא השיב אל לבו, ששלש החדשים האחרונים (תמוז, אב, אלול) נכנסים לתוך השנה האלימפית 157,3, ואז יהיו הדברים מכֵּן עם רשימת פורפיריוס, וכן הדבר בשנת קס"ו.

יצאתי מן ההנחה, ששנות קס"ב וקס"ז שעל המטבעות נחשבות מתשרי ג"א ת"ן, כמנהג הסוריים, וכדרך שכך הוא במטבעות האסרקיים (וכמו שהוכחתי הדבר במקומו). אבל אם נאמר, ששנות המטבעות נחשבות לפי־חשבון התוכנים הכלדיים מניסן של השנה הנזכרת, אז תחיל שנת קס"ב בניסן של שנת 150, ותגמור באדר של שנת 149 לפני המנין הנהוג וחלקה המשתף עם השנה האלימפית 157,3 (תמוז 150 עד תמוז 149) יפול בפרק הזמן שבין תמוז 150 וניסן 149 לפני המנין הנהוג. ובשנת קס"ז יהיה חלק השנה הסילוקית המשתף עם השנה האלימפית — הפרק שבין תמוז 145 וניסן 144 לפני המנין הנהוג.

¹ עין בספרו של גיזה מצד 78 עד 84.

² פורפיריוס ואיזביוס, כפי אשר הוכיחו החוקרים, חושבים שנת עלית המלך על כסאו

לשנת מלכותו האחרונה רק ביום או יומים, שיתנו לו שנה שלמה, וכנגדה יגרעו שנה שלמה חסר קמעא משנות חברו; מצד אחר רשימות כאלה מורקות מכלי אל כלי ומעתקות ממנין אחד אל מנין אחר. שנות מלכי הסילוקים היו נמנות בבבל מגיטן עד ניסן, ובסוריה מתשרי עד תשרי. וברשימות שלפנינו נעתקו למנין האלימפיה החושב את השנים מתמוז עד תמוז, והדבר מובן מאליו, שבזמן שתחלת מלכותו של אחד המלכים נופלת במוצאי השנה האלימפית או בתחלתה, ספק של יום אחד או שנים יכול למשך אחריו הבדל של שנה שלמה. רשימה מן המין הזה שאנו עוסקים בהן יכולות לשמש כמאזני-משקל לבדוק ולבחון על-פיהן, אם לא נפלה טעות בדברי הסופרים הקדמונים, אבל לא לפסול ולבטל על-פיהן עדיות מפורשות, שאין בהן ספק מצד אחר, כדרך שכך הוא הדבר בנדון שלפנינו, בדבר מיתת אפיפנס, אשר מלבד רשימת פורפיריוס, יש לנו עוד שלש עדיות מפורשות, שהיתה בשנת קמ"ט, ורק רשימת איזביוס עומדת כנגדה, ואפשר שלא דקדקה היטב בפעם הזאת, נתנה את מחצית השנה של אפיפנס לאאופטר בנו וחושבת לו שתי שנים, אף-על-פי שלא מלך אלא שנה ומחצה. ובמרוצת דברינו עוד נשוב נראה, מאין יצאה לבעל הספר השני של חשמונאים הטעות, שאפיפנס מת בשנת קמ"ח.

מכל זה נראה, שמצד סופרי דברי-הימים אין כל סבה לפסול דברי הספר הראשון. הדבר האחד העומד לשטן הן שלש התעודות המובאות בספר השני של חשמונאים, שמהן יוצא, שבמחצה הראשונה של שנת קמ"ח לא היה עוד אפיפנס בחיים. החכמים המחזיקים במעוז הספר הראשון ראו את עצמם זקוקים לפסול את התעודות האלה לגמרי, או ליחסן, למרות הזמן הכתוב בהן, לשלום שנכרת בין שני הצדדים לאחר מלחמתו השנית של ליויאש בשנת ק"ן. וניזה יוכל למצא בהן (אבל רק בהן לבדן) ראיה, שדברי הספר הראשון אינם מכוונים אל האמת ואין לסמוך עליהם. אבל לפי-דעתי אך לחנם נתקשו החוקרים בתעודות אלה, כי גם אם נקימן כמות שהן, גם אז לא יסתרו את דברי הספר הראשון, ולהפך, עוד ישלימו את דבריו בסדור המאורעות. נתבוננא לתעודות אלה. הראשונה מהן (לפי מה שסדרן בעל הספר השני) היא אגרת ליויאש אל היהודים, בראשית המשא והמתן על-דבר השלום, וזמנה ביום כ"ד לחדש דיוסקורינתיוס (שנת קמ"ח). השנית כתובה בידי המלך הצעיר אאופטר אל ליויאש, אשר בה יביע חפצו לתת לכל העמים, ובתוכם גם ליהודים, ללכת

(1) בתרגום היווני: Dioskorinthios. אבל מפני שלא נמצא עוד שם חדש כזה במקום אחר, הלכו הרבה מן החוקרים את המלה לשתיים: Dios Korinthios, כלומר, חדש דיוס של הקורינתיים. ואולם מדוע ישתמש מושל סורי בתחש קורינתיו? השאלה הזאת הביאה כמה חוקרים לתפוס בנוסח התרגום הרומי, הקורא את החשש בשם Dioskori, שם חדש הנמצא אצל יושבי אי קריטא, המתחיל אצלם מיום כ"א לפברואר וגומר בכ"ד למרס (ע"ן אינדקס, 426). וחכמים אלה משערים, שחדש דיוסקורי או דיוסקורינתיוס הוא חדש העבור של הסוריים, אלא שנחלקו על-אודות מקומו בסדר החדשים: יש מהם שאגרו, שמקומו בסוף השנה בין אלול לתשרי, ויש

בחקי אלהיהם באין מפריע. בתעודה זו לא נמצא כל זמן. השלישית היא מכתב המלך אל היהודים, כתוב ביום ט"ו לחדש קסנטיקוס שנת קמ"ת, אשר בו הוא נותן את בריתו שלום ליהודים, מרשה להם ללכת בחקי דתם וסולח לכל אשר עברו על מצותו. התעודה הרביעית והאחרונה היא אגרת שלוחי רומי, אשר

שנתנו לו מקום בין אדר לניסן, אף-על-פי שהוא באמצע השנה (עין אינדקס, 399, I). כדעה הזאת תפס אינדקס, שאלו דקדק בדבר, היה יכול למצא סמך להשערותו, כי אצל בני ביתיניא, שחשבונם מניין לגמרי לחשבון יושבי קריטא ואינו נבדל ממנו אלא בשמות החדשים, נקרא החדש שבין כ"א לפברואר עד כ"ד מרס בשם דיוס (עיי"ש, צד 431). וניזוה דוחה שתי השערות אלה: את השנית—מפני שלא מצאנו לשום עם, שיתן לחדש העבור שם מיוחד, אך יקראוהו תמיד בשם החדש שקדם לו, ועל הראשונה יאמר סתם, שהיא רחוקה עוד יותר מן השנית, והוא משער שהחדש דיוס קוריהניוס היה משמש רק זמן קצר בימי אנטיוכס אפיפנס, שהנהנינו לכבוד הקוריהנייים, וכדרך שנשתמש פעם אחת בחדש האתיני Hekatombaion תמורת החדש המוקדוני Lous (עין קדמוניות היהודים, ספר י"ב, ספ"ב) כדי לחלוק כבוד ליושבי אתונא (עין דבריו צד 70). וכדי לתת להקורא ידים להתבונן ולדון בעצמו על הענין הזה, אשים לפני את סדר החדשים לשמותם, כפי שהיו נוהגים בפרק ההוא בסוריה ובארצות עסיה הקטנה. שמות החדשים האלה בתקופת מלכות פרס לא באו לדינו, וקרוב בעיני לשער, שהיו אותם בעצמם, שהעלו היהודים עמם מבבל, ושנשאר לנו עוד הרב הגדול שבחם אצל הסוריים (ניסן, איר, תמוז, אב, אלול, תשרי, שבט, אדר), ובשבושים שונים בקריאה ובכתיבה אצל הקפוטקיים: ניסן, איבר, תמיזא, אב, אילול, תורין במקום תשרי, שובט, אדר במקום אדר (עין אינדקס, I, 440, ושם נמצא עוד שני חדשים גלון וננו, שקשה להחליט עליהם דבר ברור). אבל מעת שנפלו ארצות אלה ביד אלכסנדרוס מוקדון הנהגו שם שמות החדשים המקדונים ואלה הם: דיוס, אפליוס, אודיניוס, פריטיוס, דקטריוס, קסנטיקוס, ארטמיסיוס, דיסיוס, פנמוס, לאוס, גרפניוס, הפרברטיוס. חדשים אלה היו חדשי לבנה, אבל משבאו הארצות תחת ממשלת רומי ונתפשטה שם שנת החמה של יוליוס קיסר, בת סס"ה ימים ורביע, בשנויים מעטים. אם נוציא מן הכלל את בני דמשק ואת יושבי סלע (פעטרא) וסביבותיהן, שהיו חושבים שנותיהם מן האביב (מכ"ב מרס), היו כל העמים האחרים מונים אותה מזמן החרף, אלא שנבדלו בהם עמים שונים בחדש אחד ויותר, והיו מכונים בקרוב עם חדשי הבבלים, שתשרי שלהם היה מתנועע בקרוב בגבול שבין כ לספטמבר עד יום כ לאוקטובר. אנשי אפסוס וקפוטקיה היו מתחילים את השנה מכ"ג או מכ"ד בספטמבר (ובמנהג הזה אחזו גם בני ביתיניא ויושבי אי קריטא וקפריסין, אף שלא נתקבלו אצלם חדשי המוקדונים), הסוריים והצידונים היו מתחילים את ראש השנה מאחד באוקטובר, הצוריים חשבו תחלת השנה מי"ט באוקטובר, והעותים והאשקלונים מכ"ח בו (עין אינדקס, ח"א, מצד 413 ואילך). גם בשם החדש שהשנה מתחלת עמו היו יושבי הארצות מחלקים: לאפסוסיים ולעותים היה דיוס הראשון לחדשים; לסוריים, לצוריים ולאשקלונים החדש הפרברטיוס (וכן יחשב גם יוסף הכהן חדשי תשרי ומרחשון שלנו לדיוס ולהפרברטיוס של המוקדונים). הצידונים חשבו את לאוס ראש לחדשים, וכן חשבו הקפוטקיים לראש השנה את חדש אב, המניין ללאוס המוקדוני. כל השנויים בהתחלת השנה, בין ביחוסם לשנה היוזיאנית, בין ביחוסם להחדש המוקדוני, נובעים מהלוקף שנת הלבנה בשנת החמה, שלא נהיה אצל כל העמים בבת-אחת, אלא קבלו את שנת החמה בזמן שחדש דיוס של לבנה נפל בתחלת תקופת

נמצאו אז במסעם לאנטיוכיה בקרבת ארץ-ישראל, כתובה גם היא אל היהודים בט"ו לקסנטיקוס שנת קמ"ח¹). בהביעם נחת רוחם על-דבר ההנחות אשר עשה להם ליוזאש וידרשו מהם להציע לפניהם משאלותיהם, למען יוכלו להיות להם לפה לפני המלך באנטיוכיה. התעודה הראשונה, השלישית והרביעית אינן מזיקות אותנו כלל לאמר עליהן, שנכתבו לאחר מותו של אנטיוכוס אפיפנס. וקרוב מאד בעיני, שאירעו דברים אלה בהיות אפיפנס בארץ פרס, וכל עניני המלוכה היו נחתכים על-פי ליוזאש, שהיה נציב הארץ, אבל עשה כל מעשיו

החרף, ואלה בזמן שהיה חדש הפרברטיוס מכון לתחלת שנת החמה שלהם, ולכן קשה לדעת איוה מחדשי המוקדונים היה ראשון לחדשים, בזמן שהיו חושבים עוד לשנת הלכנה. אבל קרוב בעיני לשער, שהתחילה אז השנה מחדש דיוס, הנושא עליו (בבטית השם) את שם אלהי האלהים אשר ליננים — צאוס. שם החדש דיוס אנו פוגשים גם אצל יושבי ביתניא — ששמות יתר החדשים אינם מוקדונים — ושם הוא נופל בפרק שבין כ"א פברואר ובין כ"ד מרס, בשנת החמה, ובזמן שהיו מונים ללבנה היה מתאחר בשנה מעברת בחדש אחד, ונופל בחדש האביב, שהיה גם הוא ראש לשנים אצל עמים רבים. ולמעלה הגה מצאנו את חדש דיוס המוקדוני מכון לתשרי של הבבליים ושגם אצל המוקדונים היה דיוס ראש לחדשים. העולה לנו מזה, שאם נתפוס בדעת האומרים, שדיוס קורינתיוס שוה לדיוס סתם, כי אז החל המשא והמתן בין ליוזאש ובין היהודים בתשרי או מרחשון שלנו. ואם נניח, שהוא דיוסקורי של הקריטאים, אז יהיה מכון לאדר שלנו. אחרי שהעברתי לעיני הקוראים את דעות החוקרים, שכפי אשר יראה כל-איש לא הועילו הרבה להפיץ אור על השאלה שלפנינו, ארשה לגפשי להוסיף עליהם נפך משלי-השערה חדשה, אשר אם לא תמצא חן בעיני המבקרים, יוכלו לאמר לי במליצת התלמוד רק זאת: „תבן אתה מכנים לעפרים“.

זמן התעודה, שאנו עסוקים בה, כתוב בתרגום הסורי: „בארבעא ועשרין בתשרי אחרי“.

הדש תשרי שני של הסורים, או מרחשון של היהודים, מכון לחדש דיוס המוקדוני (עין אינדקס, 430), ומלת אחרי, אין האף נקראת בה בסורית, יש לה עוד תמונות אחרות: חרי, חורי, חרינא, חורינא, חורינתא. ולכן אולי לא זרה תהיה השערת, כי מלת דיוסקורי בתרגום הרומי נולדה מזווג שתי המלים דיוס חורי. המתרגם ידע, שחדש תשרי בסורית ובעברית מכון לחדש דיוס, אך הבין בחפזו מלת חורי כחלק מן השם דיוס שלפניה, ובכן יצא לו השם דיוסקורי. ואולי כך הדבר גם בשם דיוס קורינתיוס, שנועד משתי המלים דיוס חרינתא. דוגמא לזה מצאנו בתרגום השבעים, שהרכיב בפסוק „ו א ו ל ם ו ז ש ם העיר“ את שתי המלים יחד, ועשה מהן שם מקום Ulam-Ius. החמוגות המשנות דיוס קורינתיוס ודיוסקורי, שלא מצאנון מלבד במקום הזה, מוכיחות בעצמן שנועדו על-ידי שבוש.

¹ הזמן הזה, המכון לזמן פקדת המלך, נתן מקום למבקרים לפקפק בתעודה זו. וניזה (צד 71) חושב את הזמן שבתעודה למוטעה, ומתאמץ לתקנו. ואני לא אבין מה כל הקשי הזה? המכתב הזה נכתב בעת היות השלוחים בדרך, בטרם באה פקדת המלך אל היהודים ואיש לא ידע איך נפל דבר במועצת הממשלה; ובראות היהודים, כי תשובת המלך מאחרת לבוא, פנו אל השלוחים לדבר עליהם טוב באזני המלך. והתכונות הזמנים בשתי תעודות אלו אינה אלא מקרה בלבד. המתרגם עברית השמיט את הזמן בתעודה האחרונה, ובוזז נעשה הכל למישר.